

Američko-sovjetski odnosi od
1917—1976.

Školska knjiga, Zagreb 1977. str. 175

U složenim i dinamičnim međunarodnim političkim, ekonomskim i socijalnim zbivanjima **američko-sovjetski odnosi** zauzimaju veoma značajno mjesto i od bitnog su utjecaja za rješenja mnogih problema svjetske politike. U relativno dugom vremenskom i povijesnom djelovanju sadržaj, karakter, priroda i intenzitet veza i međusobnih odnosa Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza doživljavali su raznovrsne oscilacije i odražavali postojeće ideološko-političke i ekonomske razlike kao i svu složenost značajnih međunarodno-političkih pitanja i problema.

Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez, danas nesumnjivo dvije naj snažnije države, imale su sasvim različite društveno-političke i ekonomske tokove razvoja. Uvjeti za razvoj kapitalističke ekonomije na američkom kontinentu bili su gotovo idealni, tako da su oni, usprkos cikličkim krizama i velikom ekonomskom slomu iz trećeg decenija ovog stoljeća, doveli Sjedinjene Američke Države do najveće svjetske industrijske velesile modernog kapitalizma i usmjerili je na drugačije vanjskopolitičke orijentacije. S druge strane, tradicije unutrašnjeg razvoja zaostale carske Rusije opterećene feudalnim nasljeđem i tradicijom samodržavlja, zatim režim ruske carske strahovlade koji nije priznavao demokratske političke institucije niti osiguravao stvarne građanske i društvene slobode, bili su specifični momenti koji su diktirali različite puteve ulaska Amerike i Rusije u tokove svjetskih zbivanja i svjetske politike, a koji su ostavili traga i u »sadašnjim aspektima američko-sovjetskih odnosa«.

Nedavno izašla knjiga profesora dra Radovana Vukadinovića **Američko-sovjetski odnosi od 1917—1976.**, izaziva pažnju i pobuđuje interes kako zbog aktualnosti teme, tako i zbog činjenice što autor prezentira i osvjetljava jedno veoma važno razdoblje međunarodnih odnosa. Analizirajući uzajamne odnose između dva veoma različita društveno-politička i ekonomska sistema, autor ih prikazuje u kontekstu relevantnih i složenih povijesnih zbivanja s kojima su posredno ili neposredno bile povezane Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez.

U **uvodnom dijelu** knjige autor se osvrće na karakter prvih američko-ruskih kontakata i ukazuje na razloge zbog kojih ruski carski dvor u tom ranom razdoblju nije bio zainteresiran za razvijanje odnosa s Amerikom. Trgovinski kontakti, odnosno razvoj i proširenje američko-ruskih trgovinskih veza, bili su značajan faktor koji je vodio prerastanju tih veza i stvaranju čvršćih i trajnijih oblika suradnje između dviju velikih država u toku prve polovine 19. stoljeća. Dok su mnoga važna teritorijalna pitanja kao npr. povlačenje Rusa iz Kalifornije i kanadskog Pacifika, zatim težnje Amerike da dobije teritorij Aljaske, bila riješena u »atmosfera prijateljstva i suglasja«, imperijalistički interesi dviju velikih država na Dalekom Istoku počeli su poprimiti karakter sukoba. Takva situacija povezana s nekim drugim elementima dovela je do slabljenja nekadašnjih američko-ruskih prijateljskih odnosa i veza. Nakon rusko-japanskog rata iz kojeg je Japan izašao kao moćna azijska država, ali istovremeno i potencijalna opasnost, u Americi i Rusiji ponovo se aktualizira pitanje o potrebi intenziviranja američko-ruskih veza i odnosa. Međutim, unutrašnji društveno-politički i ekonomski razvoj u te dvije zemlje išao je sasvim drugačijim pravcima i sve je manje poticao Ameriku na suradnju s carskom Rusijom.

Izbijanje revolucije u Rusiji, zatim svrgavanje cara i stvaranje nove privremene državne vlasti, izazvalo je pojačan interes Sjedinjenih Država za ovu zemlju u kojoj su američki krugovi vidjeli velike mogućnosti suradnje. Da bi na neki način učvrstila političke pozicije privremene vlade koje su bile uzdržane revolucionarnim kretanjima i dubokim unutrašnjim suprotnostima, američka se politika usmjerila na davanje intenzivne pomoći novoj vladi. Analizirajući **američku politiku** i

stvaranje zemlje Sovjeta, profesor Vukadinović ističe da se u »cjelokupnoj aktivnosti američke diplomacije od stvaranja privremene vlade pa do pobjede oktobarske revolucije kao crvena nit provlačila aktivnost da se sprječavaju jačanje socijalističkih ideja i odstrani mogućnost za stvaranje socijalističke vlade«. Stvaranje prve socijalističke države označilo je kraj prijateljstva u američko-ruskim odnosima za relativno dugo razdoblje. Negiranje sovjetske vlasti, neodržavanje diplomatskih veza i intervencija u Rusiji bili su važni momenti koji su ukazivali na svu složenost odnosa između te dvije zemlje. Nova sovjetska vlast s jedne strane težila je da što prije dobije međunarodno priznanje, a s druge pokazivala želju da se stabilizira na unutrašnjem planu i krene vlastitim putem razvoja. Boreći se za opstanak prve zemlje socijalizma V. I. Lenjin je više puta, kako to ističe autor, »apelirao na razvijanje međudržavnih odnosa s kapitalističkim svijetom... a posebno je isticao spremnost da se razvijaju normalni odnosi s Amerikom«.

Budući da vojna intervencija u Rusiji nije dala željene rezultate, američka je diplomacija započela novu fazu ideološke i političke borbe protiv SSSR.

Ekonomska blokada i izolacija sovjetske države u međunarodnim odnosima evidentna je pojava u godinama nakon I svjetskog rata, a glavni pokretač takve politike, prema mišljenju autora, bile su Sjedinjene Američke Države. Uprkos tome, diplomatska aktivnost i prvi bilateralni kontakti Sovjetske Rusije sa susjednim državama, iako u početku prilično oprezni i skromni, otvarali su postepeno mogućnosti za njezin ulazak na međunarodnu političku i ekonomsku scenu. Glavna vanjsko-politička koncepcija u razdoblju od 1921—1923. težila je da »zadrži Sovjetsku Rusiju izvan glavnih tokova međunarodnih odnosa« kako u Evropi tako i na Dalekom Istoku i da ignorira sovjetske prijedloge i ideje za uspostavljanje normalnih odnosa. S druge strane, američko-sovjetski privredni kontakti počeli su postupno jačati i do značajnijeg razvoja ekonomskih odnosa između dviju zemalja dolazi poslije 1926. Ti ekonomski kontakti, prema mišljenju prof. Vukadinovića, utjecali su na pojačan interes za Sovjetski Savez, što je dolazilo do izražaja i u peticijama upućenim Kongresu, u kojima se izražavao zahtjev za priznavanjem Sovjetskog Saveza i uspo-

stavljanjem diplomatskih odnosa. Već je Lenjin 1918. isticao veliko značenje ekonomskih činilaca u američko-sovjetskim odnosima polazeći od golemih prirodnih bogatstava Rusije i američke potrebe za sirovinama kao i od mogućnosti američkog ulaganja kapitala i razvijene američke industrije. Autor iscrpno analizira one faktore koji su ponovno ojačali zanimanje za rješavanje pitanja normaliziranja odnosa sa SSSR i koji su, nakon pažljivo pripremanih američko-sovjetskih pregovora, doveli do uspostave diplomatskih odnosa 1933. godine.

Normaliziranje odnosa s Amerikom označilo je kraj dugotrajne blokade i izolacije sovjetske države kao i jačanje opće sovjetske međunarodne pozicije. Ali, razdoblje koje slijedi neće pružiti širu osnovu za veće političke inicijative i daljnje razvijanje suradnje. Stoga je prihvatljiva autorova tvrdnja da je »uspostavljanje diplomatskih odnosa značilo više simbolički čin priznavanja stvarnosti nego želju da se na toj osnovi razvijaju viši odnosi koji bi mogli imati i te kako veliko značenje za ukupnost tadašnjih međunarodnih odnosa«. Američki izolacionizam koji je odbacivao Rooseveltovu angažiranost Amerike u svjetskim događajima također je otežavao svaku djelatnost koja bi vodila stvaranju dubljih i trajnijih američko-sovjetskih odnosa.

Opći razvoj svjetskih događaja stvorio je novu sliku međunarodnih odnosa, a teritorijalne promjene u prvim ratnim godinama izmijenile su ekonomske i političke odnose u svijetu. Napad Njemačke na Sovjetski Savez i stvaranje savezničkih odnosa u borbi protiv fašističkih napadača unijelo je novu komponentu u američko-sovjetske odnose.

Analizirajući suradnju između država s različitim društveno-političkim i ekonomskim sistemima koja je bila ostvarena unutar **velike koalicije**, autor spominje bitne probleme i glavne događaje koji su određivali i usmjevali daljnje tokove savezničkih odnosa u sudbonosnim godinama II svjetskog rata. Razdoblje djelovanja velike koalicije bilo je od samog početka prožeto različitim interesima — političkim, ekonomskim i vojnim, sumnjama i nepovjerenjem kao i mnogim neriješenim pitanjima u odnosima između velikih saveznika, a glavna nit koja ih je povezivala bila je jedino opasnost od zajedničkog neprijatelja — fašizma.

Nestajanjem zajedničke opasnosti od fašizma ranija Rooseveltova politika suradnje i sporazumljevanja sa SSSR koja se temeljila na »nužnosti koordinacije zajedničkih ratnih napora da se uništi zajednički neprijatelj«, u novoj političkoj situaciji kada je u Evropi došao ratu kraj, izgubila je svoj pravi smisao i vojni cilj. Nakon 1945. američko-sovjetski odnosi počeli su poprimiti drugačiji sadržaj, a novi predsjednik Truman nezadovoljan »zbog razvoja odnosa u Istočnoj Evropi« i rukovodjen nekim drugim momentima odlučio je da SAD zauzmu »nepopustljiv stav prema SSSR«. Osvjetljavajući tu fazu međunarodnih odnosa, dr Vukadinović iznosi pitanja povodom kojih će postepeno doći do suprotnosti i sukobljavanja u američko-sovjetskim odnosima, a koja će se proširiti na druge dijelove svijeta. Određenu pažnju autor je posvetio stvaranju novih ciljeva američke politike i globalnih zadataka u odnosu na Sovjetski Savez kao »drugu silu, suparnika i nosioca drugačijeg društveno-političkog sistema«. Sjedinjene Američke Države, koje su iz rata izašle kao najsnažnija svjetska sila u ekonomskom, a napose u vojnom pogledu, nastojale su s jedne strane još više ojačati svoj utjecaj i moć i proširiti svoju dominaciju i vodstvo u cilju zaštite svjetskog kapitalizma, dok su s druge strane težile suzbiti širenje utjecaja Sovjetskog Saveza i ograničiti njegovo djelovanje i akcije u drugim dijelovima svijeta. Sve je to ukazivalo na nemogućnost zajedništva i suradnje među nekadašnjim saveznicima, te je postupno vodilo slabljenju antihitlerovske koalicije i stvaranju nove važne etape međunarodnih odnosa — hladnom ratu.

Hladnoratovsku fazu dr Vukadinović argumentirano analizira i ukazuje na svu složenost situacije nastale u poslijeratnim uvjetima u odnosima snaga dviju suprotnih društveno-ekonomskih i političkih sistema. Hladni rat kao važna etapa međunarodnih političkih odnosa i specifičan model uzajamnih odnosa između dvaju različitih svjetskih sistema nastao je kao rezultat postojanja suprotnih interesa velikih sila. Nova vanjskopolitička koncepcija SAD u odnosu prema SSSR i zemljama koje su se odlučile za izgradnju socijalističkog društva bila je konkretizirana u Trumanovoj doktrini čiji je cilj bio da u novim poslijeratnim uvjetima »spriječi komunizam da ne poremeti uspostavljenu ravnotežu između Istoka i Zapada«. Oslanjajući se na literaturu o

hladnom ratu, prof. Vukadinović ističe tri razdoblja tog specifičnog modela uzajamnih odnosa. U prvom razdoblju (1944—1946) stvarale su se osnove suprotnih mišljenja koje će kasnije, u velikoj mjeri, udaljiti saveznike. U drugom razdoblju (1947—1949) nastaju glavne koncepcije i doktrine i dolazi do organiziranog okupljanja snaga na ekonomskom, ideološkom, vojnom i političkom planu. U trećoj fazi (1950—1955) hladni je rat došao do vrhunca, da bi zatim počeo slabiti intenzitet sukobljavanja.

Autor posebno potcrtava da su bipolarni međunarodni odnosi u doba hladnog rata stvorili specifično stanje i zatvorili međunarodne odnose u blokovske okvire, pa se i sadržaj tih odnosa odvijao u »oštro suprotstavljenim blokovskim skupovima« u kojima su dvije sile izgradile svoje vladajuće pozicije. Međutim, praksa međunarodnog političkog života pokazala je da model hladnog rata ne može zadovoljiti težnje država bez obzira na to da li su uključene u blokove ili nisu. Stoga je traženje i razvijanje kvalitativno novih međunarodnih odnosa bilo sasvim razumljiva pojava. U daljnjem odjeljku knjige koji nosi naslov **Prevladavanje hladnog rata** autor obrađuje elemente koji su utjecali na novi proces razvoja međunarodnih odnosa, a u tom kontekstu i američko-sovjetskih odnosa. Glavni objektivni činioci koji su postupno pridonosili slabljenju i prevladavanju hladnoratovske etape međunarodnih odnosa, prema mišljenju dr Vukadinovića, bili su: pojava i uloga novooslobođenih afro-azijskih zemalja koje su težile da ostanu izvan blokovske utakmice, dezintegracijski procesi unutar alijansi i vojno-tehnološki razvoj. Staljinova smrt također je pridonijela stvaranju nove orijentacije sovjetske politike, kako u samoj zemlji, tako i unutar tzv. socijalističkog tabora, a i na međunarodnom planu. Ženevski sastanak vođa velikih zemalja 1955 iako nije tada dao naročite rezultate, otvorio je novu fazu na političko-diplomatskom planu između SAD i SSSR-a i istaknuo mogućnost potrebe zajedničke razmjene mišljenja i sporazumljevanja.

Dvadeseti Kongres KPSS 1956. bio je izuzetno važan događaj ne samo zbog toga što je rješavao značajna pitanja s područja sovjetske unutrašnje politike, već je isticao značajne snažnog sovjetskog socijalističkog sistema i narodnooslobodilačkih pokreta koji su se zalagali za miroljubive odnose.

Profesor Vukadinović navodi da su »najvažnije promjene bile zabilježene u razvoju sovjetske vojne sile«, pa je i odnos Sovjetskog Saveza prema Sjedinjenim Državama dobio u tom svjetlu novu kvalitetu. Naime, u američkim doktrinama iz doba hladnog rata, Sovjetski je Savez u ekonomskom, vojnom i političkom pogledu bio tretiran kao slabija sila u odnosu na američku. Odluka sovjetskog rukovodstva da prevlada razlike koje su odvajale vojnu sposobnost dvaju velikih suparnika značila je početak vojnog takmičenja, »početak novog, sve skupljeg suparništva na polju vojne tehnologije«. Sovjetski Savez je veoma brzo poremetio monopol sile kojom su raspolagale Sjedinjene Države što je dovelo i do promjena u američko-sovjetskim odnosima. Nove američke doktrine i koncepcije vojno-političkog djelovanja kao npr. doktrina o »međuzavisnosti« Amerike s ostalim kapitalističkim državama, zatim politika »elastične reakcije« i neke druge, bile su reagiranje Amerike na ojačanu poziciju i postignutu određenu nuklearnu ravnotežu Sovjetskog Saveza na vojnom polju.

Na kraju autor razmatra **američko-sovjetske** odnose u znaku detanta. On polazi, prije svega, od Kenedyjeve »nove političke linije« koja je u novim uvjetima posebno pažnju počela pridavati socijalističkim zemljama, a naročito Sovjetskom Savezu »kao ravnopravnom nuklearnom protivniku i snažnom predstavniku socijalističkog svijeta.« Kenedyjeva izjava da: »SAD i njeni saveznici i SSSR i njegovi saveznici imaju duboki uzajamni interes u održanju mira i zaustavljanju trke u naoružanju« označila je promjene u američko-sovjetskim odnosima u kojima se uz shvaćanje ratne opasnosti isticala želja za sporazumnim rješavanjem kriznih pitanja. Praksa međunarodnog političkog života pokazala je da **postoje velike razlike i suprotnosti između dviju velikih sila, ali da postoje i važna područja od zajedničkog interesa** na kojima je moguće njihovo **zajedničko komuniciranje**. Vojni aranžmani i niz značajnih sporazuma u posljednjem razdoblju koje se naziva »détente« to su potvrdili. Analizirajući kretanja u današnjim međunarodnim odnosima i ukazujući na njihovu složenost i različitost, autor konstatira da je potreba za mirnim rješavanjem spornih i složenih problema i sporazuma dogovaranjem postala glavna karakteristika američko-sovjetskih odnosa.

Već iz ovog prikaza knjige vidljivo je da se radi o veoma složenoj i izuzetno važnoj tematici, kako s obzirom na vremenske okvire (1917—1976) tako i u pogledu političkih aktera od čijih su akcija i inicijativa, političkih poteza i stavova, a s obzirom na njihov položaj, veličinu, snagu i utjecaj često izravno zavisili mnogi pravci u međunarodnim odnosima, a u najnovije doba zbog postojanja golemog raketno-nuklearnog oružja i opstanak čovječanstva.

Na osnovi relevantne literature napisane na Zapadu i Istoku o tom problemu, zatim službenih dokumenata, izvještaja, memoara, intervjua kao i drugog dokumentacionog materijala, autor sistematično i argumentirano analizira i iznosi stavove o međusobnim odnosima i vezama dviju velikih država i istovremeno, u razradivanju problema, kad je to potrebno, povezuje ih s drugim evropskim državama (npr. V. Britanijom, SR Njemačkom i drugim) što je posve razumljivo, budući da se rivalitet u političkom, ekonomskom, vojnom i ideološkom pogledu i konfrontacija između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza najintenzivnije osjetila i odrazila upravo na evropskom tlu.

Prezentirajući čitaocu američko-sovjetske odnose u historijskom presjeku i uklapajući ih u širi splet općih promjena do kojih je dolazilo u svjetskim zbivanjima, te vršeći neke teorijske eksplikacije, autor se pokazao kao veliki poznavalac ove složene problematike, što je nesumnjivo rezultat autorova dužeg interesiranja i bavljenja analizama i istraživanjima važnih suvremenih međunarodnih fenomena kao što su npr: odnosi među evropskim socijalističkim državama, vanjska politika SAD, teorijski aspekti međunarodnih odnosa, evropska sigurnost i suradnja, a u koje su na određen način utkani i aspekti američko-sovjetskih odnosa.

Stefica Deran-Antoljak

dr Adolf Dragičević

Pristup političkoj ekonomiji

Narodne novine, Zagreb, 1977.

Ovih dana izašla je iz štampe knjiga »Pristup političkoj ekonomiji«, rad dr Adolfa Dragičevića, redovnog profesora Pravnog fakulteta u Zagrebu.

Knjiga uz klasična pitanja kojima se bavi politička ekonomija donosi nov i originalan prikaz polit-ekonomskih problema aktualnih kod nas i u svijetu danas.

U prvom poglavlju dr A. Dragičević razmatra problem načela političke ekonomije. Polazeći od proizvodnje kao »prvog čovjekovog povijesnog djela i trajnog uvjeta njegova opstanka i razvoja«, autor putem analize svih ekonomskih formacija do danas ukazuje na put oslobođenja radničke klase i oslobađanja rada.

U drugom poglavlju, posvećenom razvoju političke ekonomije, autor razmatra povijest ekonomske misli od prvih ekonomskih ideja koje nalazimo u mitovima i legendama starih naroda, preko genijalnih otkrića klasičnih ekonomista — Smitha i Ricarda, te djela socijalista-utopista u Evropi, do pojave proleTERSKE političke ekonomije.

Poglavlje se završava analizom interesa marksističke i građanske ekonomske teorije u razdoblju između dva rata, te prikazom suvremenih pravaca ekonomske misli.

U poglavlju »Znanstveno-tehnička revolucija« ocjenjuje se značaj naučnih znanja i njihove praktične upotrebe za dostignuća i perspektive moderne civilizacije. Pri tome autor naročito naglašava utjecaj što ga znanstveno-tehnička revolucija ostvaruje u tradicional-

nim oblicima organizacije društvenog rada, mijenjajući profil i strukturu zaposlenih.

Četvrto poglavlje »Otudena radnička klasa« govori o prirodi i povijesnoj ulozi radničke klase. Posebnu pažnju autor je posvetio uklonjenju zablude koja radničku klasu smatra isključivo tvorevinom kapitalističkog društva. Uz izlaganje o porijeklu i razvoju radničke klase govori se i o njenoj ulozi u socijalističkoj revoluciji, te načinu njenog organiziranja u toj borbi i postizanju krajnjeg cilja — oslobodenju radničke klase.

Zaključak koji proizlazi iz svega naprijed rečenog je veoma važan, naime, »pretvaranjem uvjeta proizvodnje u zajedničko vlasništvo udruženih radnih ljudi i pretvaranjem funkcija upravljanja u njihove zajedničke funkcije« nestaje klasne podjele društva i dolazi do odumiranja radničke klase.

U petom poglavlju »Djelovanja zakona vrijednosti« autor se bavi istraživanjem uloge zakona vrijednosti u društvu. Prikazujući nam djelovanje zakona vrijednosti »kao oblika u kome se provodi djelovanje zakona razmjernosti u robnoj proizvodnji«, preko zakona tržišne vrijednosti do zakona cijene proizvodnje, autor nam navješćuje put njegovog odumiranja. Zakon vrijednosti nadomješta se planskim usmjeravanjem privrednih odnosa, što se već danas ogleda u djelovanju nacionalnih i internacionalnih konglomerata, koji su unijeli velike promjene u robno-novčane odnose i tržišno privređivanje. U šestom poglavlju »Aktualnost političke ekonomije«, autor polazeći od analize Marxovih ekonomskih istraživanja o društvenoj proizvodnji i odnosima u kojima se ona formira, preko teorije o proizvodnom i neproizvodnom radu, dolazi do krajnjeg zadatka socijalizma, a to je »svestrano i potpuno prevladavanje otuđenosti i vraćanje čovjeka njegovoj iskonskoj samodjelatnosti«. Najvažniju ulogu u tome igra oslobađanje rada, kroz samoupravljanje i udruženi rad, tj. »rad koji je djelomično oslobođen«. Kraj šestog poglavlja posvećen je knjizi Johna Kenetha Galbraitha — »Nova industrijska država«.

U sedmom poglavlju »Primjena političke ekonomije«, autor posebno ističe potrebu povezivanja i povezanog angažiranja disciplina koje sačinjavaju osnovu i bit marksizma kao cjelovitog teorijskog sistema, a to su: politička ekonomija, sociologija i filozofija. Pro-

matrajući moderno socijalističko društvo, dr A. Dragičević smatra da bi temeljna preokupacija političke ekonomije socijalizma trebala biti »analiza odnosa između materijalnog i duhovnog rada«.

U posljednjem, osmom poglavlju »Sa stanovišta političke ekonomije«, autor se bavi prvenstveno aktualnim polit-ekonomskim problemima u našoj zemlji, među kojima posebno ističe problem »nacionalizacije«, kojom bi se metodom trebalo promijeniti neke odnose privređivanja, a tu se prije svega misli na vanjskotrgovinske, bankarske i još neke radne organizacije. Kod toga autor ne govori o nacionalizaciji u formalno-pravnom smislu, u smislu prisilnog oduzimanja sredstava i promjene vlasničkih odnosa, već pri tome misli na mjere koje bi obuzdale neke neželjene pojave koje su se u prošlosti javljale u našoj privredi i time promijeniti, donekle, status izvjesnih grupacija u ekonomskom životu našeg društva.

Ovo poglavlje predstavlja u stvari raniji rad autora koji je objavljen u časopisu »Delo«, br. 12, 1970., što čitalac treba uzeti u obzir, budući da su pojedini problemi na koje upozorava autor riješeni novim ustavnim rješenjima i pratećim zakonskim propisima (npr. Zakonom o udruženom radu i Zakonom o deviznim i kreditnim odnosima s inozemstvom). Osvrćući se na studentske događaje, 1968. godine u Jugoslaviji, dr A. Dragičević ističe da studentski bunt nije dovoljno jasno istakao temeljni problem naše epohe, »nije u potrebnoj mjeri inzistirao na prenošenju ekonomske moći društva u njegovu materijalnu bazu i na afirmaciji radničke klase kao neposredno vladajuće društvene snage«.

Uz analizu suvremenih zbivanja u nas, autor zaključuje svoju knjigu analizom jednog futurističkog predviđanja o dostignućima i perspektivama društva, smatrajući da suvremena, a naročito marksistička politička ekonomija mora biti usmjerena »na traženje promjena i anticikliranje buduće razvoja i udaljenih ciljeva kojima neodoljivo teži moderna ljudska zajednica«.

Na kraju ovog prikaza možemo konstatirati da je autor ovom knjigom obuhvatio i razradio mnoge probleme na polju političke ekonomije s kojima se susreće suvremeni svijet.

Primjenjujući marksističku analizu, prof. dr A. Dragičević kao vrstan znanstvenik i pozna-

vac političko ekonomskih problema ostvaruje jedan nov pristup političkoj ekonomiji, te dolazi do bitnih zaključaka o ekonomskim problemima suvremenog svijeta i putevima njihovog rješavanja. Upravo stoga ova knjiga predstavlja značajan doprinos našoj ekonomskoj literaturi, a studentima će u velikoj mjeri olakšati proučavanje političke ekonomije, kao društvene teorije koja pruža najpouzdaniji ključ za razumjevanje suvremene stvarnosti i za napredno orijentiranje ljudi u njihovoj političkoj i socijalnoj angažiranosti. To je ujedno i prvenstvena zadaća ovog pristupa političkoj ekonomiji i njen nezamjenjiv znanstveni doprinos.

Svetlana Milačić

Dr Vladimir Bakarić

Društvene klase, nacija i socijalizam

Školska knjiga, Zagreb, 1976.

Valja odmah na početku napomenuti da su izbor tekstova za navedenu Bakarićevu knjigu izvršili Vlado Štokalo i Jakov Franić, uvrštavajući — uz ranije objavljene tekstove — i neke radove autora koji do sada nisu bili nigdje objavljivani. Djelo je krajem prošle godine objelodanila «Školska knjiga» iz Zagreba u svojoj poznatoj ediciji «Suvremena misao», što će dakako uveliko pridonijeti boljem i svestranijem sagledavanju i razumijevanju tokova revolucionarnog razvoja u nas. Bakarić se u navedenoj knjizi bavi temeljnim pitanjima revolucionarnih procesa komunističkog pokreta, problemima radničke klase i klasnih, odnosno samoupravnih socijalističkih odnosa u našoj višenacionalnoj zajednici. Našu samoupravnu socijalističku zajednicu — kaže autor djela — sačinjava sistem veza i odnosa naroda i narodnosti što žive na području današnje Jugoslavije. To su, dakle, bitna pitanja kojima autor marksistički pristupa u osmišljavanju društvenih klasa i nacionalne problematike sa samoupravnih i antidogmatskih pozicija.

Evidentna je činjenica, ističe autor, da je samo konkretna povijesna i nedogmatska marksistička analiza u određenim kriznim trenucima historijskog razvoja radničko-komunističkom pokretu u Jugoslaviji omogućila sagledavanje uzroka i pravih izvora određenih proturječnosti i da na osnovu toga ovlada dijalektikom povijesnih procesa usmjeravajući ih željenom cilju.

Upravo je takva klasno-marksistička analiza, bez obzira na određena kolebanja i skretanja

pojedinaца, omogućila da se specifični nacionalni problemi naše zajednice postave na realno tlo klasne borbe za samoupravne odnose i mogućnost općedruštvene i nacionalne emancipacije. Otvajanje nacionalnog pitanja od naše revolucionarne prakse jest, kako reče autor, «kritika s buržoaskih pozicija u smislu oduzimanja Savezu komunista jedno od najjačih oružja, oružje ispravne ocjene stvarnih kretanja i odnosa snaga u suvremenom svijetu» (13).

Govoreći o politici vodstva Hrvatske seljačke stranke i sporazumu Cvetković—Maček 1939. godine, autor zaključuje da je «jedini zadatak tog sporazuma bio — spriječiti svaki otpor Hitleru». Vodstvo se samo borilo za podjelu vlasti. Posebno je jedan dio vodstva i u krugovima omladine bio «impresioniran dolaskom Hitlera na vlast tako da se utjecaj fašizma na vrhove HSS sve više pojačavao ...» (26).

Međutim, Komunistička partija Jugoslavije od 1934. godine počinje, a od 1937. potpuno shvaća i prihvaća ispravno mišljenje da se borbi radničke klase mora pridružiti «ogromna većina stanovništva za što je valjalo izraditi program uključujući i rješavanje nacionalnog pitanja». Upravo je KPJ na tom planu, ističe autor, počela uspješno okupljati široke demokratske slojeve u općenarodni antifašistički front kao početnu i ujedno osnovnu pretpostavku uspješnog razvoja narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

Osim toga, Komunistička partija Jugoslavije je uoči rata dobro spoznala i razumjela svjetske probleme i proturječnosti, shvatila je koja opasnost čovječanstvu prijete od fašizma i dosljedno radila u skladu s odlukama posljednjih kongresa Kominterne. Taj principelan stav KPJ nije pokolebao — kaže autor — ni onda kad je Staljin s Hitlerom sklopio pakt o nenapadanju 1939. godine. Tako je KPJ spremno dočekala rat i mogla uspješno povesti narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju.

Drugi svjetski rat je još više zaoštrio sve društvene probleme i proturječnosti kako na unutarnjem tako i na međunarodnom području. To su subjekti revolucije, revolucionarne snage kao avangarde radničke klase određenih zemalja Evrope trebale spoznati i tu šansu iskoristiti, što je KPJ i učinila. Pri tome valja naglasiti, kaže Bakarić, da je netočno

izvesti zaključak kako je jugoslavenski socijalizam nastao isključivo kao rezultat ratne slave Komunističke partije Jugoslavije.

Obratno, piše autor u navedenom djelu, borba za socijalizam i bolju budućnost svih progresivnih snaga na čelu s KPJ dala joj je ratnu slavu. Upravo zbog toga što »svijest sve više shvaća tu istinu, sve veće značenje i pridaje ulozi Jugoslavije u drugom svjetskom ratu i time jača moralnu podršku borbi potlačenih i moralni pritisak na tlačitelje. Priznanje te činjenice povlači za sobom i potrebu da se traže prava, stvarna rješenja sličnih problema sadašnjice, te da mobilizacija radnih masa na takvim rješenjima bude snažna obrana ovih rješenja i time objektivna zapreka nasilnom održavanju starog poretka« (58).

U tom kontekstu autor u svojim tekstovima navedene knjige naglašava da su narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Jugoslaviji obuhvatile sve narodne slojeve, »sav živi organizam svih nacija i nacionalnosti«. Socijalistička je revolucija, osim toga, — ističe autor — jasno, »određeno i bez kolebanja postavila svoje borbene ciljeve, ciljeve oslobođenja od ropstva svakom imperijalizmu. Ona je povezala našu borbu s progresivnom borbom čovječanstva, osigurajući tako uspjehe i bolju budućnost. Ona je, konačno, vezala svoju pobjedu uz nastojanja čovječanstva za uspostavljanje trajnog mira revolucionarnom borbom protiv svakog osvajača« (108).

Valja naglasiti da je Vladimir Bakarić u jugoslavenskom revolucionarnom pokretu jedan od najistaknutijih političara i teoretičara marksizma čiji se kontinuitet misli, što se uostalom očituje i u tekstovima objavljenim u navedenoj knjizi, podudara s kontinuitetom problematike razvoja jugoslavenske socijalističke revolucije u cjelini. To podjednako dolazi do izražaja i u tekstovima koji se odnose na predratno i ratno razdoblje, kao i onima koji govore o konstituiranju samoupravne koncepcije i politike pokreta nesvrstanih. Prema tome se može bez dvojbe tvrditi da djelo dra Vladimira Bakarića predstavlja važan i izuzetno značajan doprinos razvoju marksističke misli i samoupravnoj socijalističkoj praksi uopće.

Polazeći uvijek s klasno-lenjinističkih pozicija, Bakarić se u svom dugogodišnjem komu-

nističko-revolucionarnom radu posebno bavio i bavi nacionalnim pitanjem, međunarodnim odnosima i ulogom države u višenacionalnoj socijalističkoj zajednici. U tom kontekstu, autor u tekstovima navedene knjige posebno ističe da se u socijalizmu — pogotovo samoupravnom — nacije ne konstituiraju na državnom, već samoupravnom principu.

Govoreći o ulozi države u socijalizmu, autor naglašava da je radnički i komunistički pokret bio uvijek kritičan prema državi kao klasnoj tvorevini, odnosno aparatu prisile. I ne samo to, nego je radnički pokret, i to »već radnički pokret devetnaestog stoljeća, kada je počeo stvarati svoje organizacije, a pogotovo kada se oslobodio nakon prve socijalističke revolucije, počeo je odmah misliti i na to kako da ta država počne odumirati« (200). Pri tom je dakako potrebno napomenuti da Bakarić nije apsolutno protiv svake države kao instrumenta vlasti, jer je ona još uvijek i u socijalističkom društvu potrebna i nije »stvar koju sad možemo baciti u smeće, ali ako želimo da konstituiramo naciju na određenom prostoru na bazi samoupravljanja, to je jedna stvar, a ako je osnivamo na bazi države, to je druga stvar, i one nisu identične. I kad kažemo da smo mi, a mi jesmo za to da se država konstituiraju na bazi samoupravljanja, onda je to istovremeno proces odumiranja države. I kad danas na zastavu stavljamo državnost, onda smo na drugoj strani barikade« (134).

Socijalizam ne ukida već treba da omogući, kako reče autor, oživljavanje i afirmaciju nacionalnih i drugih društvenih općeljudskih sloboda. Osim toga, socijalizam ne smije potiskivati nacionalne slobode i nacionalne osjećaje, već naprotiv »ima namjeru da sve to dalje razvija, ali u pravcu suradnje, u pravcu emancipacije čovjeka i od klasa i od države tih klasa. To je razvoj o kojem bi trebalo voditi računa i zato nismo postavili kao osnovnu parolu ostvarenje hrvatske države, nego ostvarenje samoupravljanja nacija« (199). Tekstovi dra Vladimira Bakarića objavljeni u knjizi **Društvene klase, nacija i socijalizam**, prezentiraju raznovrsnost i kompleksnost problematike koju je morao da savlada naš revolucionarni komunističko-radnički pokret u svom povijesnom razvoju i usponu. Nedogmatsko marksističko osmišljavanje bitnih pri-

jelomnih trenutaka, napominje autor, omogućilo je tom pokretu da ovlada dijalektikom povijesnih procesa i da iz odnosa klasno-političkih snaga izvuče maksimum revolucionarno-povijesnih mogućnosti za radničku klasu kao subjekata općedruštvene i nacionalne emancipacije, jer čovjek može politički i nacionalno biti slobodan, a da kao čovjek nije slobodan.

Dakle, može se bez dvojbe tvrditi da se Bakarićevim tekstovima očituje jasan i konzekventan klasni pristup osmišljavanju i rješavanju međunacionalnih odnosa u samoupravnoj socijalističkoj zajednici. Sve nam to pokazuje koliko istinski revolucionar, marksistički borac i kreator bolje i ljepše sutrašnjice za sve — mora teorijski znati da bi na svakom mjestu i u svakom vremenu mogao istinski i svestrano promišljati revoluciju.

Glavni neprijatelj revolucionarnih samoupravnih procesa na današnjoj etapi je — po autoru — dogmatizam i tehno-birokracija. Stoga ne smijemo dopustiti da se dalje razvijaju birokratsko-tehnokratske i ostale snage društva koje grade svu svoju politiku na međusobnim svadama, koji teže uzurpaciji vlasti i stvaranju međusobnih privilegija. I glavni je neprijatelj onaj koji to štiti, a takvih ima u svim nacijama ove zemlje. Naš bi zadatak bio da tu stvar raščistimo» (231).

Nacionalizam se pretežno javlja i može razviti u svijesti i mentalitetu malograđanskih sredina i u sredinama u kojima prevladavaju birokratsko-tehnokratski odnosi. Upravo u tim sredinama nacionalizam ima najviše potencijalnih uvjeta ne samo da se pojavi, nego i da se manifestira. U takvim sredinama i odnosima brzo prodiru i sve više dominira funkcionalističko-tehnokratska ideologija koja predstavlja veliku prepreku realizacije neposrednog odlučivanja radnika u organizacijama (OOUR) udruženog rada kao osnovnim ćelijama funkcioniranja cjelokupnog samoupravnog sistema.

Iz takvih se odnosa, između ostalog, javlja i ideologija masovnog pokreta i, kako reče autor, prebrojavanja radnika prema nacionalnom sastavu i sudjelovanju u narodnoslobodilačkoj borbi. Bakarić je u lipnju 1971. godine na zboru u željezari Sisak oštro kritizirao takve pojave i tim prigodom one koji prebrojavaju radnike u organizacijama udruženog rada nazvao neprijateljima. Oni su, naglašava autor,

na drugoj strani barikade i to treba da bude jasno i u »tom pogledu svima treba jasno reći 'popu pop, a bobu bob'«.

U tom kontekstu autor ističe pravo na rad kao jedno od najosnovnijih ustavnih prava svih, bez obzira na nacionalnu, vjersku ili neku drugu pripadnost i opredjeljenost. »... Pravo na rad i na udruživanje u ovoj Republici, kao u ostalom i u svakoj republici Jugoslavije ima svatko tko je građanin ove zemlje, pa čak i više, i onaj koji nije građanin ove zemlje. I vas bi se po nacionalnom kriteriju moglo prebrojavati samo onda ako bi vas optužili da pravite nacionalnu diskriminaciju. Ako je ne pravite, onda to pravo nitko nema. I zatim kažem, Istjerajte ih van» (217).

Valja naglasiti da se odlika autora navedenih tekstova ne očituje samo u sagledavanju i osmišljavanju uzroka određenih društvenih problema i proturječnosti, u kritici slabosti i propusta drugih, već je Bakarić, što krase revolucionara i komunistu, bio uvijek samokritičan spram vlastitih propusta i to je javno i otvoreno iznosio, što je vidljivo iz slijedećih tekstova sa govora u Virovitici i njegova prvog javnog istupa nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ.

»Možete pitati dalje kako to da mi nismo uspjeli da nametnemo tu kritiku, taj kurs. Pa tu treba biti samokritičan. Ja sam rekao da sam taj pokret shvatio ponešto prekasno. Nisam bio na terenu. Priznajem, to se ne smije dogoditi i ako vi to zamjerate, bit ćete u pravu, i to debelo u pravu. Mislim da to treba reći otvoreno, jasno i bez ikakvih kolebanja. Ne mogu reći da nisam imao ispravan stav o svim tim pitanjima onda kad su došla pred mene. Mislim da sam imao, ali eto, primijetili smo to kasno. Zašto drugi nisu uspjeli da tu stvar provedu? Pa, vjerovatno zato što je Savez komunista kao Savez komunista bio premalo aktivan. A mi nismo uspjeli u tom periodu da uradimo ono što smo morali — da pokrenemo radne ljude u jači i aktivniji politički život. Naprotiv, rađeno je tako da se pokrenu u aktivni život oni drugi slojevi» (247).

Pri kraju ovog prikaza valja još jednom istaknuti da tekstovi objavljeni u ovoj knjizi predstavljaju autentično kazivanje autora, kao komunista i neposrednog sudionika revolucionara, o procesu i progresu uspona našeg re-

volucionarnog pokreta. U tekstovima se, osim toga, marksistički pristupa osmišljavanju bitnih prijelomnih trenutaka u razvoju pokreta i socijalističkih odnosa u našoj višenacionalnoj samoupravnoj socijalističkoj zajednici. Upravo je taj marksistički pristup analize svestranog osmišljavanja temeljnih pitanja revolucionarnog razvoja osnovna pouka i poruka sadržaja tekstova objavljenih u navedenoj Bakarićevoj knjizi.

Pri tome valja napomenuti, što autor na više mjesta ističe, da su uspjesi pokreta i revolucije neposredno vezani za ime i velike zasluge druga Tita kao prvog inspiratora i kreatora najvažnijih revolucionarnih akcija. Gotovo su sve prijelomne odluke u politici avangarde i kasnije u Izgradnji socijalizma, kaže autor, potekle iz Titove inicijative i njegove izvanredne sposobnosti i hrabrosti u formuliranju, promišljanju i provođenju revolucije. Stoga se naša domovina s pravom i ponosom zove Titovom Jugoslavijom, zaključuje autor u određenim poglavljima svoje knjige.

Prema tome, možemo zaključiti da su bitne odrednice socijalne i nacionalne emancipacije promišljene s pozicija samoupravljanja kao najprikladnijeg oblika u procesu oslobađanja radničke klase prisutne kao vezivno tkivo u svim tekstovima navedene Bakarićeve knjige. Zbog toga djelo predstavlja novi prilog ne samo za marksističko obrazovanje komunista, nego za odgoj i obrazovanje mlade generacije u cjelini i svih koji se na bilo koji način bave revolucijom i u njoj traže pouke i poruke za uspješno njezino nastavljanje.

mr Savo Pešić

Dr Fuad Muhić:

SKJ i kulturno stvaralaštvo

Mladost, Beograd, 1976.

Istaknuti sociolog dr Fuad Muhić pokušao je svojom knjigom »SKJ i kulturno stvaralaštvo«, s podnaslovom »Revolucija i duhovne i idejne pretpostavke slobode stvaralaštva«, ukazati kako kulturno stvaralaštvo kao jedan vid odnosa svijesti i bića nije područje nedjelatnog, već kreativno, slobodno, revolucionarno i strasno aktivno preoblikovanje stvarnosti, ali i anticipacija budućnosti kao mogućnosti progressa, blohovske »konkretne nade«. Ali, istovremeno je dr Muhić želio ukazati na SKJ kao na partiju avangarde i revolucionarnih htijenja koja je svojom klasnošću jasno opredijeljena, tj. partiju koja u neprestanom stvaralačkom preispitivanju svojih iskustava ukazuje, na tragu Marxove misli, na putove ozbiljenja i osmišljavanja kategorijalnih povijesnih mogućnosti radničke klase i cijelog našeg društva. U tom smislu SKJ je imao i ima određenu ulogu u cjelokupnom stvaralaštvu, ali ne onakvu o kakvoj se od nedobronamjernih kritičara može često čuti. Tom problemu je dr Muhić posvetio prvi dio knjige; u drugom dijelu govori o problemima masovne i elitne kulture. Možda najinteresantniji dio je treća cjelina, u kojoj autor iznosi svoje kritičke stavove spram kritičara svega postojećeg, tzv. »nove ljevice«.

Dr Muhić smatra da je nužno prije svega jasno odrediti sam pojam kulturnog stvaralaštva i stvaralaštva uopće, kako bi se ukazalo na bit marksističkog pristupa problemu, odnosno on se pita da li je svaka kreacija (znanstvena, umjetnička) neovisna o povijesnom zbivanju, da li može biti samo čista duhovna proizvodnja ili svaki stvaralački čin, bio

on shvaćen i kao tehne i kao poesis, svjesno ili nesvjesno sadrži određene idejne pretpostavke koje s jedne strane reproduciraju materijalno i duhovno bogatstvo, a s druge strane proturječnost totaliteta, ili totalitet proturječnosti. Time dr Muhić zapravo samo pokušava, na tragu Marxove misli, izvršiti demistifikaciju tzv. »čistog stvaralaštva«, jer takav način poimanja stvaralaštva vodi očuvanju podjele rada na umni i fizički, na podjelu čovjeka koji misli za druge i čovjeka koji samo treba da sluša i bude manipuliran. Čini se da je dr Muhić pokušao uputiti na misao kako svako istinsko stvaralaštvo, željelo to ili ne, nosi u sebi određenu dozu idejnosti, ali se ne upušta u detaljnije razradivanje problema, pogotovu njegova postavljanja u horizontu suvremene teorijske misli (kako marksističke, tako i one na tragu, marksizma — strukturalizam, poststrukturalizam, itd.). Kulturno stvaralaštvo se, po dr Muhiću nužno mora izvoditi iz sveukupnosti svoga nastajanja i povijesnog proizvođenja (zbilje) onog što Lukács naziva »totalitet posredovanja između teorije i prakse«. Ali, dr Muhić naglašava da su nespo razumi o pitanju kulturnog stvaralaštva bili tako česti (ili su još uvijek) prvenstveno zbog teze »subjektivnog odraza objektivne stvarnosti«, koja kod Pavlova postaje »teorija odraza«, danas u našem misaonom horizontu odavno prevladana. Nespo razumi su se javljali zbog nerazumijevanja autentične Marxove misli, svjesno ili nesvjesno destrukcije njegovog navodnog pretjeranog naglašavanja ekonomske baze, tj. tvrdnje da je suprastruktura u potpunosti determinirana ekonomskom osnovom, što znači da je stvaralac pasivni preslikač stvarnosti. Takav obrazac postao je univerzalna formula (ne)stalinističkog koncepta. Dr Muhić napominje da kada se Marx, govoreći o historiji kao »dijalektici odnosa subjekt—objekt«, stvarno a ne samo formalno predstavio kao filozof prakse u smislu punog filozofijskog razumijevanja samog pojma, tj. da praksa mora biti na nivou teorije, a teorija ozbiljena na nivou prakse, ako želi biti uvijek u svom zreлом smislu. To znači da je i kultura aktivna transcendencija svog i svakog vremena, ali bez obzira na to koliko velikim koracima prekoračila granice svoje epohe, ona je ipak određena, ograničena svojom epohom; upravo tu treba tražiti uzroke određene uvjetovanosti ekonomskom bazom modusa i oblika suprastrukture. Kulturno stvaralaštvo i jest

ograničeno samim čovjekom, njegovom mišlju, ali iz toga ne treba zaključiti kako je kultura svakog novog doba na višem nivou, automatski progresivnija od one prevladane, ili čak zaboravljene, koju treba prosto odbaciti. Naprotiv, treba se uvijek iznova vraćati izvoru koji s nove vremenske distance dobiva nova značenja i smisao i na taj način postaje inspiracija i spiritus movens svakog novog; u tome i jest nezaobilazna vrijednost izvora. Dr Muhić tim svojim opservacijama želi pokazati kako kulturno stvaralaštvo u sebi nosi određeni socijalni angažman. Drugim riječima kultura, umjetnost uvijek su aficirane političkim, socijalnim, nehumanim ambijentom svoga vremena, ali to ne smije postati kanon, jer to dovodi do razdvajanja na dvije krajnosti (glorifikacija crno-bijele tehnike prikaza stvarnosti koja nema razumijevanja za fantastično i nadrealno, ono što Borges naziva poetikom sna, ili privlačni, ali isprazni larpurlartizam koji teži savršenstvu forme i sadržaja, ali ne želi znati za tragediju povijesne zbilje, a samim time i čovjeka) kojima se stvaralaštvo lišava svoje autonomije. Istinsko kulturno stvaralaštvo samo je utoliko istinsko ukoliko vodi računa o čovjeku, njegovoj humanizaciji, osmišljavanju i ozbiljenju stvaralačkom i istinitom, a protiv alijenacije i postvarenja.

Muhićev postupak pri analiziranju i promišljanju određenog problema posjeduje određenu istu ali instruktivnu shemu: određeni problem se ukoliko reinteretira na tragu autentične Marxove misli i zatim se poveže sa zbiljom naše socijalističke i samoupravne izgradnje, da bi iz sveukupnosti učinio skok u eksplicaciju problema u domeni kulturnog stvaralaštva kao *differentiae specificae*. Anallzirajući sve devijantne pristupe Marxovoj misli (stalinizam, liberalizam, nacionalizam, unitarizam, anarhizam, itd. (dr Muhić pokušava ukazati gdje se gubi istinska veza revolucije i stvaralaštva, gdje stvaralaštvo prestaje biti »kulturni dio proleterske stvari« (Lenjin) i ujedno ukazuje kako uloga partije, partijnost jest sinonim klasnosti, granica i ograda pred građanskim modelima mišljenja i stvaranja. Ali, odnos partije i kulturnog stvaralaštva nužno mora biti »otvoreni kozmos kulture«, gdje se na relevantan način omogućuje (samo)kritički dijalog mišljenja i htijenja stvaraoaca s društvom, jer se jedino tako može izbjeći dogmatizacija stvaralaštva, samo tako stvarala-

štvo može se približiti svjetlu istine kroz sve tame Scila i Haribdi. Stvaralaštvo prebiva »u vlastitim upitnostima i dilemama što se egzistencijalno iskazuju kao traganje za daljim mogućnostima revolucije« (str. 26). Na toj točki mišljenja Muhić ukazuje i na neodrživost teze o »novoj kulturi« kao nečem apsolutno novom, bez veze s tradicijom, koja odstranjuje kulturno naslijeđe kao ono »osobeno i samosvojno«. Dr Muhić napominje da su teze o »novoj kulturi« prenesene od nekih teoretičara staljinističke provenijencije i da se ne razlikuju od zahtjeva npr. proletkulta koji negira sve nacionalno-kulturne osobine, odnosno ne razlikuje pojmove »nacionalno« i »nacionalističko« (Šuvar), te stvaralaštvo nužno tretirao kao »inženjering duša«, tj. vrši birokratizacije i nivelliranje na platformi dogmatizacije svih struktura i oblika kulturnog stvaralaštva. Tada se pokazala, po dr Muhiću, presudna uloga naše partije koja je uočila da socijalizam može napredovati i prevladati proturječnosti ako se stvaralačkom duhu omogućiti svestrano i istinsko razvijanje svih njegovih potencijala. Jedan od preduvjeta bio je da SKJ ostvari i osmisli izvorni smisao zajedništva, a kulturno zajedništvo je jednino moguće na osnovi ravnopravnosti svih kulturnih tradicija i iznalaženju zajedničkih sadržaja. U tom smislu možemo težiti »prema novom kulturnom stvaralaštvu« (Matvejević), gdje se (kako se to ističe u programu SKJ) znanost i umjetnost (znači kultura široko shvaćena) sami sebi studije; time se nudi pravo kritičkog odnosa prema društvu, ali i prema sebi. S tih pozicija dr Muhić je oštro kritizirao unitarizam (nepostojecu univerzalnost) i nacionalizam (isključivost parcijalnosti). Međutim, glavni predmet i njegove kritike je »ideologija apsolutne spontanosti« koja je okosnica liberalizma i svojstvena kako »lijevom«, tako i »desnom« radikalizmu. Partiju i njenu revolucionarnu ideologiju su tzv. radikalisti neprestano dovodili pod upit, a sve u ime apsolutizacije stvaralaštva, tako da je ta apsolutna spontanost nužno morala prerasti u nihilizam (»bespoštedna kritika svega postojećeg«) koji ne vidi ili ne želi vidjeti da u pojam klasnosti i partijnosti »pozitivne pretpostavke kulturnog stvaralaštva« koje »predstavljaju novi univerzum, zasnovan na humanizmu« (str. 51) i da želi razviti epohalnu svijest društva. U tom smislu, po dr Muhiću, kulturno stvaralaštvo može biti odgovor izazovima svoga svijeta i vremena, može

biti »povijest i kritička svijest« (Mikecin), jer pretpostavlja da svako istinsko stvaranje ne odražava, ne preslikava stvarnost, već prije svega želi prodirjeti u nepoznato, preko granica svoga vremena i prostora, jer samo tako, mijenjajući svoj svijet, čovjek će se i sam transformirati i revolucionirati. U tom i jest »tegotnost socijalizma« (Gorz) ali, i njegova otvorenost mogućnostima istinskog ozbiljenja opstojnosti.

Drugu cjelinu knjige dr Muhić posvećuje analizi masovne i elitne kulture i odmah u početku svog razmatranja oštro konfrontira pojmove »kultura elite« i »elitna kultura«, te analizirajući O. Spenglera (»Propast Zapada«) i Gasseta (»La revolte des masses«) želi ukazati na korijene nesporazuma oko tzv. masovne kulture. Slijedeći u jednoj dimenziji Freuda, on tvrdi da masovna kultura zadovoljava podsvjesne instinkte, to »zadovoljstvo kiča« (A. Moles), zadovoljavanje nedostatnosti ne vodi računa o stvarnim, suštinskim problemima, nije doraslo mogućnosti uzdizanja na umnu razinu. Dr Muhić tvrdi da je masovna kultura pražnjenje a ne ispunjavanje duha ili, u manje negativnoj odredbi, da je neutralizirajućeg karaktera, tj. da kroz privid svoga sjaja pobune vodi lagodnom obezličanju. Na toj se točki dr Muhić približava stavovima Riesmana, Galbraitha i Horkheimera tvrdeći da je masovna kultura neduhovni bitak, neproizvedeni proizvod, te se pokazuje i kao rasno sredstvo manipulacije. Ali, problem masovne kulture nije samo parcijalnost, već se eksplicira mnogo više, budući da je nužno i usko povezan s problemom slobodnog vremena, onog što dr Božović naziva »iskušenja slobodnog vremena«. Na tragu Marxove misli, slično Adornu i Božoviću, dr Muhić tvrdi da je zabluda pretpostavka podjele čovjekova vremena na radno i slobodno, te da težnja mora biti usmjerena prevladavanju te zablude, integriranju tzv. slobodnog i tzv. radnog vremena u prostore jedne više stvaralačke djelatnosti, a samoupravljanje je povijesna mogućnost takvog htijenja. Tek tada čovjek može biti na putu da svlada svoju »jednodimenzionalnost« (Marcuse). Međutim, dr Muhić precizno i jasno ukazuje na činjenicu da već sama podjela kulture na masovnu i elitnu sadrži i čuva podjelu na klase, odnosno da ti pojmovi, rođeni u građanskom svijetu industrijske civilizacije, ne vode računa o potrebama čovjeka i hrane se kvazikulturnim proizvodima lišenim stvarnih duhovnih sadr-

žaja. Dr Muhić ipak nedovoljno jasno govori o mogućnostima da tzv. elitna kultura zatvorena u svoje apsolutne i apstraktne dimenzije biva često tretirana kao kastinska i čuva se »omasovljenja« da ne bi izgubila svoju bogom danu uzvišenost. Odnosno, govoreći o problemu masovne kulture, dr. Muhić zapostavlja razmotriti stavove Marshalla McLuhana i Gilla Dorflesa (npr. McLuhan tvrdi da se »čovjek pod zracima masovne kulture ne mijenja, ali ne postaje ni lošiji«). Znači, tzv. masovna kultura, bez obzira na sve svoje suštinske nedostatnosti, ipak sadrži i neke vrijednosti: posredstvom sredstava masovnog komuniciranja i informacija stvara se jedan opće razumljiv i »univerzalni jezik« (E. Moren). donekle se ublažava čovjekova bezlična automatiziranost, iako se na taj način polako ali sigurno plovi zanemarivanju stvarnih problema kulture, a time i čovjeka. Čini se da je dr Muhić ipak morao posvetiti više pažnje i tzv. problematiku avangardne kulture (npr. U. Eco i T. Adorno govore o dva tipa kulture gdje avangarda igra prvorazrednu ulogu) jer neki suvremeni teoretičari o njoj govore kao o jednoj od mogućnosti sveobuhvatne (ili barem parcijalne) radikalizacije čovjeka i njegova društva, ali pri tome nužno treba razlikovati avangardu od eksperimenta. Međutim, dr Muhić, bez obzira na neke nedorečenosti, u glavnim dimenzijama zalaže se za humanizaciju rada, a time i mogućnosti čovjeka, za prevladavanje tzv. carstva nužnosti u carstvo slobode, gdje više neće od rada bježati slobodnom vremenu, već će mu sav prostor postati slobodno vrijeme na pretpostavci rada kao zadovoljstva, radosti i istinskog stvaralačkog poriva.

U trećem i završnom dijelu svoje knjige dr Muhić je ujedno i najaktualniji jer raščlanjuje odnos »stare« i »nove« ljevice, iznalazeći izvore i korišćene tzv. novoljevičarskog pristupa marksizmu. Sam takav pristup, po dr Muhiću, po samoj prirodi stvari nije ništa negativno; to su, dapače, bili nesumnjivo progresivni pokušaji iznalaženja novih mogućnosti marksizma-lenjinizma. Velika vrijednost marksističkog humanizma jest ukazivanje na nedostatnosti klasičnog dijamata i histmata, međutim takav dijalog s dogmatizmom, ma koliko bio konstruktivan, nosio je i krio određene opasnosti kojih se trebalo čuvati: nekritičko naglašavanje ali i zapostavljanje npr. znanstvenog marksizma, koji je također trebalo u određenom smislu rehabilitirati ispod naslaga

dogmatizacije. Po dr Muhiću tu se i nalaze uzroci kriza; da bi kritika (»kao kritika svega postojećeg«) bila doista stvaralačka i konstruktivna, nužno bi se morala kretati u rasponu mišljenja i realiteta (teorije i prakse), jer je u protivnom neizbježan skok u »apriorni nihilizam«, koji je naizgled doista atraktivan, ali u biti neplodan. Kritika svega postojećeg je često svoj pravi smisao nalazila u apstrakciji, što je također progresivno, ali ako se pretvori u samosvrhu, postaje cilj za sebe, gubi vezu sa realnim tokovima života i vremena, revolucije; ukazujući na nedostatnosti predmeta svoje kritike, ne želi vidjeti i vlastite nedostatnosti.

Posebnu draž ovom poglavlju daju Muhićevi polemički dijalozi s dr Zagom Pešić-Golubović, te kritička analiza teksta dr Svetozara Stojanovića. Autor smatra da kritika »kritičara svega postojećeg« ima tri sloja (metodološki, filozofsko-teorijski i politički) koji zajednički čine platformu kojom se revolucija i samoupravljanje dovode pod upit. Dr Muhić iznosi svoje kritičke poglede na ta tri sloja kojima dokumentirano obračunava sa nedosljednostima nove ljevice, te se upušta u ukazivanje dodirnih točaka nove ljevice s elitizmom i anarhizmom (Stirner, Bakunjin, Kunov, Volin), želeći time pokazati kako stavovi »nove ljevice« nisu stvaralačka inovacija, već samo primjena davno poznatih i prevladanih teza. Vrijednost ovog Muhićevog djela jest u tome što on sustavno i na teorijski zreloj razini želi pokazati (prvenstveno kroz odnos SKJ i kulturnog stvaralaštva) razvoj našeg socijalističkog samoupravnog društva, njegove krizne dimenzije i njihovo prevladavanje, te na tragu Marxove misli naznačiti daljnju perspektivu razvoja koja će moći odgovoriti izazovima svoga vremena jedino ako se istinski stvaralački postavi prema njima. Kultura je u tom smislu univerzalni modus emancipirajuće uloge radničke klase, te samoupravljanje kao konkretizacija povijesnog određenja čovjeka jest kategorijalni čin. Kako kaže Rodoljub Čolaković: »Samoupravljanje je sloboda stvaralaštva« ili dr Jovan Đorđević: »Samoupravljanje je delo koje se stvara a ne proglašava«, itd. A kultura je jedna od kategorijalnih dimenzija ozbiljenja čovjeka i njegova svijeta.

Jaroslav Pecnik

Evropska sigurnost i
suradnja:
pretpostavke, problemi,
perspektive

Izdateljstvo »Nauka«, Moskva 1976, str. 300

Problematika realizacije i stvaranja općevropskog sistema sigurnosti i suradnje unatrag nekoliko godina podjednako privlači pažnju političkih i znanstvenih krugova i Istoka i Zapada.

U niz znanstvenih priloga posvećenih toj problematici svakako spada i ova knjiga.

Evropska sigurnost i suradnja zamišljena je kao sistem odnosa s pravilima i obavezama država i međunarodnih organizacija, a u cilju zajedničkog očuvanja i osiguranja mira na evropskom kontinentu. Premda bi sistem sigurnosti i suradnje samo u evropskim granicama bio, u to nema sumnje, tek palijativa, geografski ograničen na mali prostor, kroz knjigu se proteže ideja o tome kako Evropa i »danas, kao i u prošlosti, utiče na događaje u drugim područjima svijeta i obratno«, (277) pa je upravo u tome i izuzetna specifična težina sporazuma koji bi vodio trajnom miru i suradnji u evropskim prostorima.

Knjiga je podijeljena u jedanaest poglavlja — i to je jedan od nedostataka knjige, jer su mnoge vrlo zanimljive teme načete, ali ne sasvim dorečene. S obzirom na to da je knjiga rezultat suradnje grupe autora stilska i kvalitativna neujednačenost je evidentna.

Rad započinje analizom promjene odnosa snaga u korist socijalističkih zemalja, pri čemu se pokušava ukazati na značaj koji su socijalističke zemlje, na čelu sa SSSR-om, imale u razvijanju međunarodnih odnosa poslije II svjetskog rata, usmjeren prije svega na očuvanje mira i pomoć novooslobođenim zemljama. Pokušaj da se istraže pretpostavke

koje su omogućile stvaranje sistema sigurnosti u Evropi i održavanje konferencije u Helsinkiju nije doređen do kraja, jer su u cijelosti izostavljeni naponi koje su ulagale, u jednoj tako širokoj akciji, neutralne i nesvrstane evropske zemlje. Napori usmjereni na saziv konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji prikazani su samo sa stajališta blok-kovskih grupacija, (što je i inače karakteristično za pristup problematici u ovom djelu), pri čemu su socijalističke zemlje prikazane izrazito mirotvorno uz napomenu da su u »svojoj vanjskoj politici uzimale u obzir sve različite tendencije politike imperijalističkih zemalja — od reakcionarnih, vojno-avanturističkih pa do suprotnih — realističkih tendencija usmjerenih u pravcu očuvanja miroljubivih odnosa i suradnje s državama s drukčijim društveno-političkim sistemima« (22). Bez obzira na to što socijalističke zemlje nikada nisu »tajile svoju ekonomsku i političku zainteresiranost za razvoj suradnje s kapitalističkim zemljama« (25) o spomenutoj ocjeni dalo bi se diskutirati. U prvom dijelu knjige (Preduvjeti stvaranja sistema sigurnosti u Evropi) posebna je pažnja posvećena Francuskoj, a njen istup iz NATO-a je »objektivna ocjena evropske situacije« i započinjanje »novog kursa približavanja Sovjetskom Savezu i suradnje s njim« (24).

Drugi dio (Evropska suradnja u politici socijalističkih zemalja) u cijelosti je posvećen povijesnom razvoju ideje suradnje i stvaranja sistema sigurnosti u Evropi — od Lenjinovih dana od saziva Konferencije u Helsinkiju. To je i teoretski najfundiraniji dio knjige, a na nekoliko se mjesta, s dosta uspjeha, pokušava dati međunarodno-pravni kontinuitet borbe SSSR-a za sigurnost i suradnju u Evropi (39, 41, 42, 46, itd.) od konferencije u Genevi, preko sporazuma s Francuskom i Čehoslovačkom (1935. god.), uključivanja SSSR-a u rad Lige naroda, stvaranja OUN, inicijativa SSSR-a za rješavanje berlinskog pitanja, itd. do bukreštanskog zasjedanja Varšavskog ugovora, i »Deklaracije o učvršćivanju mira i suradnje u Evropi« (46) i zasjedanja političko-konzultativnog komiteta Varšavskog ugovora u Budimpešti ožujka 1969. godine. Pri tom, naravno, ima i malo pretjerivanja, jer se na jednom mjestu (42 str.) tvrdi kako je SSSR i tokom rata »poduzimao određene mjere za stvaranje budućeg evropskog sistema regionalne sigurnosti zaključujući sporazume već 1941. godine s Velikom Britanijom, Čehoslovačkom,

Francuskom, Jugoslavijom, Poljskom», što u svim detaljima ne odgovara punoj povijesnoj istini barem što se tiče sporazuma s Jugoslavijom i raskida tog sporazuma te ponovne obnove.

Sasvim ispravno se zaključuje da je potpisivanje sporazuma između SSSR-a, Poljske, ČSSR, DDR s jedne strane i SRNJ s druge strane, kao i potpisivanje četvornog sporazuma o Berlinu pridonijelo stvaranju nove situacije u kojoj je bilo moguće prići i stvaranju sistema sigurnosti u Evropi (47). Govoreći o konkretizaciji procesa popuštanja, naglašeno je da je učinjeno mnogo, ali se isto tako jasno daje do znanja — ne i dovoljno. Principi odnosa među državama, bazirani na 10 osnovnih načela donijetih u Helsinkiju (suverenost, jednakost, poštovanje prava svojstvenih suvereniteta; uzdržavanje od prijetnji silom ili upotrebe sile; nepovredivost granica; teritorijalni integritet; miroљubivo rješavanje sporova; nemišanje u unutrašnje poslove; poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, uključivši i slobodu misli, savjesti, vjere i uvjerenja; ravnopravnost i pravo naroda na samoopredjeljenje; suradnja među državama i savjesno ispunjavanje obaveza koje proizlaze iz međunarodnog prava) čine osnovu za realiziranje procesa popuštanja u političkim odnosima. (49 i dalje)

U tom se dijelu posebna pažnja posvećuje i problematici odnosa SSSR-SAD, posebice s obzirom na pregovore dviju supersila o ograničenju strateškog naoružanja, kao i o utjecaju njihovih uzajamnih odnosa na proces razvoja sigurnosti i suradnje u Evropi. U tom kompleksu odnosa trka u naoružanju se promatra kao velika opasnost, kao recidiv hladnoratovskog ponašanja. Ta se problematika posebno razmatra u šestoj glavi (Pitanja vojnog popuštanja u Evropi) uz niz podataka i s detaljnim pregledom prijedloga Istoka i Zapada o mogućem smanjenju vojnih efekativa, ili barem o smanjenju stranih vojnih snaga stacioniranih u evropskim zemljama. Pri tom se posebna pažnja posvećuje njemačkom pitanju i vojnim snagama stacioniranim na teritoriju obliju njemačkih država. Navode se čak i podaci prema kojima je SSSR jednostrano smanjio 1964, odnosno 1965. godine svoj vojni budžet za 600, odnosno 500 milijuna rubalja (slično su učinile i još neke socijalističke zemlje) (127 i dalje), a taj su primjer slijedile i neke zapadnoevropske zemlje (SRNJ

— s oko 21,4 mlrd DM u 1967. na 19,3 mlrd DM u 1968). Moguće je samo pretpostaviti kakav je trend slijedio poslije događaja 1968. godine i na jednoj i na drugoj strani! Problematika vojnog balansa dvaju blokova, koja posebno dolazi do izražaja u centralnoj Evropi, dugo je predstavljala jedan od ključnih problema u približavanju zajedničkom cilju — sistemu evropske sigurnosti i suradnje, ali čak ni u razdoblju od Helsinkija do danas nije mnogo učinjeno na tom planu. Jedini je napredak — prijavljivanje manevara Iznad 25.000 vojnika i mogućnost prisustvovanja tim manevrima, što se, ni po najblažim kriterijima, ne može ubrojiti u značajnije uspjehe KESS-a, jer je očito da se time nije ništa bitno promijenilo.

Pri kraju drugog dijela konstatira se da je KESS »otkrila nove perspektive za daljnji razvoj procesa suradnje među zemljama s različitim društvenim sistemima«, te da je tek s obzirom na razvoj uzajamnih interesa bilo »moguće postići takav sporazum koji je u godinama »hladnog rata« bio nemoguć, a uključuje uz humanitarna pitanja i kontakte među ljudima, razvoj informacija, kulturne razmjene, itd.«. (56)

Treći dio (Evropska sigurnost u politici zapadnih zemalja) započinje s prikazom evolucije politike zapadnoevropskih zemalja od rata na ovamo. Upozoravajući na ključne momente u razvoju tih odnosa — od stvaranja NATO, pa preko brojnih prijedloga s Istoka usmjerenih na stvaranje sistema sigurnosti, stvaranja Varšavskog ugovora i neuspjeha u rješavanju njemačkog pitanja, preko ekonomskog i vojnog razvoja Istoka i dostizanja Zapada, te promjena strateških koncepcija SAD do uspostavljanja prvih kontakata usmjerenih na stvaranje sistema sigurnosti i suradnje u Evropi — prati se razvoj osnovnih tendencija zapadnoevropske politike prema problemima vezanim za evropski proces popuštanja u cjelini, pri čemu je više puta naglašeno da se prednost davala stvaranju jedne atlantske zajednice koja bi bila čvrsto vezana sa SAD (71), a posebno su prikazani stavovi SAD, Velike Britanije, Francuske — prema čijoj se aktivnosti ne kriju velike simpatije, Savezne Republike Njemačke i Kanade. Rezimirajući modele sigurnosti zapadnoevropskih teoretičara, autor ovog dijela zaključuje da su »krupne promjene u razvoju svijeta šezdesetih i sedamdesetih godina... dovele odgovorne

rukovodioce Zapadne Evrope i SAD do neminovnog i postepenog mijenjanja svojih prijašnjih negativnih stavova o ideji općeevropskog popuštanja i stvaranja sistema sigurnosti koje su potakle socijalističke zemlje». (80) Pri tome je politika Zapada pretrpjela kompliciranu evoluciju od ignoriranja do priznanja nužnosti popuštanja i suradnje sa socijalističkim zemljama. Svemu je tome, prema tvrdnjama autora, pridonijela i oštra kriza u kojoj se kapitalistički svijet danas nalazi. (81) »Problemi sveevropskog dogovaranja« tema su četvrtog dijela knjige. Napominjući da je bilo kakva usporedba KESS-a s Bečkim kongresom (1815. god.), a pogotovo s »imperialističkom mirovnom konferencijom u Versaillesu 1919. godine neumjesna«, autor prati razvoj ideje o sazivu KESS-a kroz nekoliko etapa. Prvu etapu smješta u razdoblje 1966—1969. godine, i najviše pažnje posvećuje »Deklaraciji...« iz Bukurešta (6. lipnja 1966.) i Programu mira koji su socijalističke zemlje prihvatile na sastanku u Budimpešti (17. ožujka 1969.). Rezultati tih apela bili su uskoro vidljivi — Finska je 5. svibnja 1969. ponudila svoju dobru volju za organizaciju takvog skupa. Interesantno je napomenuti da se odgovor Jugoslavije na finski prijedlog (od 25. srpnja) uopće ne spominje.

Sovjeti su već u listopadu ponudili i konkretnije teme za razgovor — o evropskoj sigurnosti i o ekonomskoj suradnji, najšire shvaćenoj. (83—4)

Govoreći o utjecaju blokovski neopredijeljenih zemalja Evrope na tok priprema Konferencije, jasno je naznačeno da su te zemlje u mnogo čemu utjecale na zauzimanje pozitivnijih stavova prema Konferenciji kod najvažnijih zapadnoevropskih zemalja. (85)

Druga etapa priprema traje od 1970—1972. godine, a karakterizirana je ulaganjem znatnih napora za izgradnju stvarnih preduvjeta koji bi omogućili pripremu općeevropskog savjetovanja. U tom su razdoblju »eksperti sve češće zaključivali da se konferencija o evropskoj sigurnosti i suradnji može održati«. (88)

Treća etapa (studeni 1972 — lipanj 1973) obuhvaća mnogobrojne pripremne konzultacije u Helsinkiju i Genevi. Ovu etapu sovjetski autori ocjenjuju kao izuzetno značajnu, a preporuke, čiji je cilj bio omogućavanje daljnjeg evropskog dijaloga, njih 7 ukupno, označile

su kraj priprema za općeevropski sastanak. Razdoblje od lipnja 1973. godine, točnije od početka sastanka ministara vanjskih poslova u Helsinkiju, pa do konferencije u Helsinkiju 1975. godine podijeljeno je na tri faze. Ministarski sastanak iz lipnja—srpnja 1973. trebao je dati opće naznake za razgovor, utvrditi pozicije država učesnica konferencije, stvoriti povoljnu klimu koja bi omogućila nove međudržavne odnose iz Evrope. (91) U toj su fazi zapadni partneri definitivno i neopozivo dali do znanja da »nema nikakvog popuštanja bez kontakata među ljudima« i na tom su »leitmotivu svoje istupe bazirali predstavnici SR Njemačke, Francuske, Velike Britanije i ostalih zapadnih zemalja, a posebno SAD«. (93) Druga faza priprema odvijala se u Genevi gotovo pune dvije godine — od kraja kolovoza 1973. do srpnja 1975. godine. Eksperti su u Genevi raspravljali kompleksnu problematiku u 3 komisije i 12 potkomisija. Tu su se i iskristalizirali osnovni problemi koji su tištali Evropu, a prisutni su i danas, pa je tako prva komisija pretežno razmatrala pitanja vezana uz pitanja sigurnosti i popuštanja u Evropi, druga je komisija raspravljala o pitanjima suradnje, posebno u oblasti privrede, nauke i tehnike, te čovjekove sredine, dok se treća komisija bavila pitanjima koja su i u pripremnom periodu, a posebno poslije sastanka u Helsinkiju, izazivala mnoge nesporazume i nedoumice na relaciji Istok-Zapad — pitanjima vezanim uz kompleks problema koje najšire možemo obuhvatiti pojmom ljudskih prava, cirkulacije informacija, ljudi i ideja. (96—7) U tom je razdoblju u Genevi održano oko 2500 zasjedanja komisija, potkomisija i raznih radnih grupa i razmotreno oko 4700 različitih projekata i prijedloga (98), što samo po sebi govori o obimu posla i interesu s kojim je evropska politička i društvena javnost pratila pripremnu fazu Konferencije.

Kulminacija svih priprema bilo je samo zasjedanje u Helsinkiju, a Završni dokument označio je da je »sveopća evropska politička volja usmjerena na poboljšanje i intenziviranje uzajamnih odnosa, učvršćenja mira i suradnje u Evropi...« (101)

U petom dijelu (Javno mnijenje u borbi za sigurnost i suradnju u Evropi) iznosi se mnoštvo zanimljivih podataka o utjecaju javnog mnijenja i raznih društvenih organizacija na prihvaćanje ideja o sistemu evropske sigurnosti i suradnje u mnogim zapadnoevropskim

zemljama. Napominjući da je »paralelno s državnom akcijom (zemalja Varšavskog ugovora — op. a.) za osiguranje popuštanja i pronalaženja raznih modaliteta suradnje tekla i akcija naprednih društvenih snaga i javnoga mnijenja« (107), autori nas upoznavaju s poviješću osnivanja nacionalnih komiteta evropske sigurnosti i suradnje, najprije u istočnoevropskim, a zatim, pogotovo poslije lipnja 1971. godine i sastanka nacionalnih komiteta u Bruxellesu, i u zapadnoevropskim zemljama. Zatim se iznose razni podaci o jačanju nacionalnih komiteta za evropsku sigurnost i suradnju u pojedinim evropskim zemljama i naročito naglašava njihova progresivna uloga koju su odigrali u periodu priprema Konferencije. Posebno se ističe ocjena Brežnjeva u Helsinkiju o radu tih komiteta koji su pridonijeli i usvajanju Završnog dokumenta »kako se time šire mogućnosti utjecaja naroda na takozvanu 'veliku politiku'«. (123)

Sedma i osma glava knjige (Suradnja na ekonomskom planu i Suradnja u oblasti znanosti i tehnike) bave se vrlo konkretnom problematikom ekonomske i znanstveno-tehničke suradnje u Evropi u svjetlu popuštanja opće zategnutosti i stvaranja novog sistema kolektivne sigurnosti i suradnje u Evropi. Odmah na početku daje se jasno do znanja da su »Sovjetski Savez i ostale socijalističke zemlje, probivši okvire hladnoratovskog ponašanja, gotovo automatski izborile i stvorile uvjete za daljnje proširenje ekonomske suradnje u različitim oblastima između evropskih zemalja s različitim društveno-političkim sistemima«. (153) Nadalje se razmatraju odnosi između uvoza i izvoza s jedne strane i vanjskotrgovinske aktivnosti određene zemlje s druge strane. Razmatrajući omjer uvoza i izvoza između socijalističkih i kapitalističkih zemalja Evrope s jedne strane i stavljajući te veličine u relaciju spram svjetskih ekonomskih kretanja, izvodi se vrlo jasan i nedvosmislen zaključak da se »razvoj vanjske trgovine sa socijalističkim zemljama javlja kao vrlo važan faktor u povećanju svjetske trgovine u cjelini«. (161) Međutim, isto se tako vrlo otvoreno kaže da udio svih kapitalističkih zemalja u trgovinskim odnosima sa zemljama socijalističkog bloka nije bio ravnomjeran i da u toj trgovini prednjače SR Njemačka i Italija. (163) Govoreći o razvoju ekonomskih odnosa između te dvije grupe zemalja, osuđuje se zatvaranje u regionalne okvire. Posebno se naglašava da je proces po-

puštanja izrazito blagotvorno djelovao na razvoj ekonomskih odnosa, da bi se zatim pridoljalo kako tim odnosima pogoduje i energetska kriza s kojom su se zemlje Evrope posebno oštro bile suočile i koja ih još nije mimoišla. Pri tom se, naravno, imaju na umu bogate sovjetske zalihe nafte i zemnog plina — a to su sve traženiji artikli u trgovini Istok-Zapad. Poseban prilog razvoju tih odnosa predstavlja otvaranje nekoliko istočnoevropskih bankarskih institucija na Zapadu i obrnuto. (170)

Na sličan se način tretira i problematika znanstveno-tehničke suradnje. Posebno se naglašava mogućnost takve suradnje između SSSR-a i Zapadne Evrope, a naročito u onim fundamentalnim istraživanjima koja iziskuju ogromna sredstva. Pri takvim istraživanjima, po svemu sudeći, SSSR je spreman pružiti najviše (189), a da ne bude ugrožena sigurnost zemlje i sigurnost vojnih tajni. Tendencija je, može se pretpostaviti, usmjerena na stvaranje jaza između SAD i Zapadne Evrope. Nadalje se raspravlja o daljnjim pravcima i formama znanstveno-tehničke suradnje, pri čemu je sovjetska strana zainteresirana za suradnju u oblasti metalurgije, elektronike, medicine, saobraćaja, itd. Posebna se pažnja u znanstveno-tehničkoj suradnji posvećuje i očuvanju čovjekove okoline (191), čime se bavi deseto poglavlje (Suradnja u zaštiti i unapređenju čovjekove okoline), a u smislu iznalaženja novih mogućnosti za sprečavanje zagađenja čovjekove okoline. Znanstvena bi istraživanja na tom planu trebala pružiti odgovore na mnoga pitanja koja su danas otvorena i čekaju rješenje.

Govoreći o problematici očuvanja čovjekove sredine posebno se ističe kako je to »jedno od najvažnijih pitanja općeevropske suradnje« (222). Pridajući pitanjima očuvanja zdrave sredine političke dimenzije, autori ističu da je to rezultat spoznaje o nedjeljivosti prirodne okoline i o njenoj uništivosti. Također se raspravlja i o pitanjima prirodnih izvora najvažnijih sirovina današnjice koje su koncentrirane na evropskom kontinentu. Iz tih je razmatranja vidljivo, a iz preglednih tablica još vidljivije, da je većina sirovina locirana u zemljama Istočne Evrope. Pri tom je istaknuto da je i unatoč pojačanom industrijskom razvoju zemalja Istočne Evrope stupanj zagađenosti manji za više od trećine. (225 i dalje)

Deveti dio ovog rada grupe autora posvećen je pitanjima vezanim za suradnju u humanitarnim oblastima (Suradnja u humanitarnim oblastima). Kada znamo koliko je to osjetljivo pitanje za sovjetsku stranu, onda je tim zanimljivije utvrditi da se o tom pitanju raspravlja na nivou općih proklamacija, da se isto tako beskompromisno naglašava da je nemoguće zamisliti popuštanje i evropsko dogovaranje bez suradnje i u sferi humanitarnih odnosa. (207) S tim ključnim problemom povezuje se politika bazirana na miroljubivoj koegzistenciji i nemiješanje u poslove drugih, čime se na vrlo dostojanstven način želi kazati da ne treba dirati u ono što nekome nije previše milo, ali se isto tako postavljaju i pitanja ljudi obojene kože (205), čime se jasno daje do znanja da ni druga strana nije sasvim imuna od prigovora određene vrste. Veći dio ovog poglavlja posvećen je razradi dijela Završnog dokumenta koji se odnosi na pitanja suradnje u humanitarnim i drugim oblastima. U tom je smislu dobar dio poglavlja posvećen i kulturnoj suradnji SSSR-a s ostalim (kapitalističkim) zemljama, kao i aktivnosti SSSR-a u UNESCO-u. (213-3 i dalje). U sklopu tih pitanja govori se i o razmjeni informacija, pa se navode i vrlo precizni podaci o satima programa koje razmjenjuju televizijske mreže dviju blokovskih struktura (219-20), o zastupljenosti pojedinih kinematografija u drugim zemljama, itd.

U posljednjem, jedanaestom, dijelu (Problemi unapređenja procesa popuštanja u Evropi) konstatira se da je KESS postavila solidne temelje za početak »nove faze popuštanja napetosti« (243). Još se jednom podsjeća da postojanje dva različita društveno-politička sistema u Evropi čini temelj odnosa na kontinentu, pri čemu je nezaobilazno u evropskim odnosima prisutan i interes SAD i Kanade (ove potonje u znatnoj mjeri manje), a na daljnji razvoj odnosa svakako će na svoj način utjecati i »tendencije u vanjskopolitičkim orijentacijama nekih značajnijih zemalja Zapada« (244-5).

U završnom dijelu poglavlja raspravlja se o prognostičkim modelima vezanim uz daljnji razvoj evropske suradnje i sigurnosti (247 i dalje). Dati su i vrlo iscrpni prikazi francuskih modela evropske sigurnosti, raspravljani su modeli koje su ponudili njemački, britanski i američki teoretičari međunarodnih odnosa, posebno oni koje su ponudili Centar

za istraživanje vanjske politike u Parizu, Institut za strategijske studije u Londonu, Njemačko udruženje za vanjsku politiku te oni američki modeli u čijim su izradama sudjelovali, uz ostale, i državni sekretar za vanjske poslove H. Kissinger, R. Sorensen, J. MacDonnel i drugi.*

Završni dio oprezno ali istodobno i vrlo odlučno naznačava da ima i onih snaga kojima popuštanje nije drago i za koje se »evropski mir može ostvariti samo zastrašivanjem i ravnotežom straha« (273). Te se snage i tendencije bez mnogo dvoumljenja karakteriziraju kao »imperijalističke«, dok se nešto dalje vrlo optimistički zaključuje kako je »sve ono što se dogodilo u prvoj polovici sedamdesetih godina svjedočanstvo o otvaranju nove etape u evropskoj povijesti« (275), što je ocjena s kojom se, bez mnogo dvoumljenja, kao takvom, možemo i mi složiti.

U dodatku knjige nalazi se i kronološki pregled značajnijih akcija i susreta između evropskih zemalja, odnosno državnika tih zemalja u razdoblju od 1966. do 1975. godine, da bi se već i iz činjeničnih pokazatelja susreta i razgovora mogao pratiti stupanj jačanja intenziteta evropskog dogovaranja i ostvarivanja sistema kolektivne sigurnosti i suradnje kroz dinamički proces popuštanja u Evropi i svijetu.

Vjerojatno slučajno u tom pregledu nisu spomenuti talijansko-jugoslavenski razgovori o konačnom rješenju graničnih pitanja vođeni prije potpisivanja Osimskih sporazuma — što je svakako bio jedan od najkonkretnijih doprinosa u praktičnoj politici i slovu u duhu Završnog dokumenta iz Helsinkija.

Franjo Butorac

* Opširnije o zapadnoevropskim modelima sigurnosti i suradnje u Evropi vidi u: R. Vukadinović, Evropska sigurnost i suradnja, Globus, Zagreb, posebno str. 123—170.

Jugoslavija i evropska bezbednost i saradnja

prilozi, dokumenti

**Međunarodna politika,
Izdavački centar »Komunist«
Jugoslavenska knjiga,
Beograd, 1977.**

U povijesti poslijeratne Evrope zacijelo je jedan od najznačajnijih događaja KESS ili KEBS (Konferencija o evropskoj sigurnosti i suradnji) što je održana u Helsinkiju ljeta 1975. godine. Kontinuitet konferencije nastavlja se ovih lipanjskih dana beogradskim sastankom predstavnika ministara inozemnih poslova evropskih država, SAD i Kanade. To je druga etapa u kojoj se na već postavljenim temeljima neposrednim oblicima diplomatske aktivnosti i konkretne suradnje priprema daljnja dionica produblivanja onih odnosa što su za sigurnost i suradnju Evrope (a i svijeta) u Helsinkiju dobili svoj okvirni program, te je sad potrebno ispitati njihov istinski domet u životu kako bi dostigli kvalitetu, što u ovom našem burnom vremenu i te kako nedostaje ne samo evropskoj nego i cijeloj svjetskoj zajednici naroda.

Gledajući sa sadašnje vremenske uzvišice, a s pogledom unatrag na markantna povijesna iskustva u prošlosti, napose ona što su ih ostavili ratovi i njihovi uzroci (neodvojivi od posljedica), kao i poslijeratno hladnoratovsko razdoblje, Evropa u današnjem svijetu sa svojim najnovijim političko-diplomatskim nastojanjima, usprkos razlikama u interesima i sistemima, usmjerena je traženju uvjeta što bi je mogli pretvoriti u zonu mira. Budući da je napredovala više ili manje u spoznaji da je ne samo njena, evropska već sigurnost svijeta nedjeljiva, Evropa zajedno sa SAD i Kanadom, počev od Helsinkija, daje nagovještaj možda i univerzalnog modela suradnje kao najvitalnijeg načina i stvaranja i učvršćenja te sigurnosti.

Odisto kratko razdoblje, kratko za veliki projekt i još veće ciljeve suradnje. Na svjetskoj pozornici današnjih dubokih promjena oni Evropu dijele od njene prve, Helsinške konferencije, ali daju znati, bacajući nove snopove svjetla, kakva su i koja najteža njena, i ne samo njena, pitanja — razoružanja, popuštanja zategnutosti, stabilnosti, ekonomskih odnosa, kulture, pa i civilizacije. Evropski skup u Helsinkiju donio je ohrabrujuća obećanja ne rješavajući dileme. Unatoč tome, u proteklom razdoblju, uz nastale male, skromne rezultate, iako su objektivno još daleko od obećanih velikih tekovina, naziru se konture konstruktivnog iskustva s kojim Evropa upravo u Beogradu nastavlja i nastoji pripremiti svoj novi sljedeći korak.

1.

Prošlih dana, upravo u pravo vrijeme, zajedničkom izdavačkom inicijativom »Međunarodne politike«, Izdavačkog centra »Komunist« i »Jugoslavenske knjige« u Beogradu, dobili smo solidan, vrlo cjelovit zbornik članaka i dokumenata »Jugoslavija i evropska bezbednost i saradnja«. Knjiga srebrnastih korica, efektno i jednostavno oblikovana, na 289 stranica objavljuje nadasve aktualnu građu važnih priloga i dokumenata, raspoređenu u tri dijela. Posebna je vrijednost publikacije što u cijelosti objavljuje »integralne tekstove dokumenata neophodnih za poimanje osnovnih ostvarenja i bitnih inspiracija i težnji Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji, kao i za upoznavanje stavova i sagledavanje doprinosa Jugoslavije ostvarivanju duha Helsinkija«.

Na prvom mjestu je govor predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita na Konferenciji u Helsinkiju čije ocjene i mišljenje, izrečeno prije dvije godine, odiše i u ovom trenutku snagom svježine kao i trajnom vrijednošću njegovih poruka što se tako aktualno ugrađuju i u sadašnji politički kontekst konferencije u Beogradu, odnosno trasiranja daljnje suradnje i sigurnosti kako između evropskih država tako i u cijelom svijetu. »... Jer, u naše doba samo udruženi narodi mogu da rješavaju kako zajedničke probleme čovječanstva, tako i one koji se tiču rada, života i napretka pojedinih naroda. Zato su danas, više nego ikada, narodi spremni da preuzmu na sebe i uzajamne odgovornosti koje proizlaze iz takve historijske neminovnosti integracije čovječanstva, ali samo kao slobodni i ravnopravni narodi

u zajedničkom miru i bezbjednosti, i u aktivnoj miroljubivoj koegzistenciji, a ne u sistemima jednostrane zavisnosti, potčinjavanja i nesigurnosti.»

Na uvodnim, prvim stranicama knjige objavljen je i intervju Edvarda Kardelja, člana Predsjedništva SFRJ, što ga je dao nizozemskom publicisti Wilemu Oltmansu (Vilemu Oltmansu) o aktualnim problemima suvremenog svijeta, a posebno evropskim. Intervju je objavljen u nizozemskom zborniku »Budućnost Evrope«. Sadrži iscrpne odgovore gotovo teorijske vrijednosti o problemima detanta u kontekstu međunarodnih, posebno evropskih odnosa i blokovske podijeljenosti, zatim o politici i pokretu nesvrstanosti, budućnosti Evrope do kraja našeg stoljeća, »procesu (nje-na) prevazilaženja blokovske i druge podjele... u najširem otvaranju prema sebi i prema svetu zemalja u razvoju... uspostavljanju novih mostova saradnje i humanističke integracije s ostalim svetom.«

Prvi dio knjige sadrži i dva teksta potpredsjednika Saveznog Izvršnog vijeća i saveznog sekretara za inozemne poslove Miloša Minića: govor što ga je održao prilikom prvog dijela rada KESS-a u Helsinkiju i intervju što ga je dao »Međunarodnoj politici« o problemima evropske sigurnosti i suradnje. Tu je i zapaženi napis sekretara Izvršnog komiteta Predsjedništva SKJ dr Aleksandra Grličkova o »Evropskim prilikama i perspektivama«.

2.

U drugom dijelu knjige grupa uglednih autora, političara i znanstvenih radnika, posvećuje svoju pažnju »jugoslavenskom doprinosu ostvarivanju slova i duha Završnog akta Konferencije o sigurnosti i suradnji u Helsinkiju«. Prate i analiziraju »aktuelna pitanja sadržine, implikacija i sprovođenja Završnog akta iz Helsinkija«. Vrlo temeljitu informaciju, pa i analizu o tome kako se angažirala naša zemlja na planu evropske sigurnosti i suradnje s prikazom doprinosa Jugoslavije u pripremama i održavanju KESS-a dao je ambasador u Saveznom sekretarijatu za vanjske poslove dr Đuro Ninčić, dok je ambasador Milorad Pešić podrobnije opisao što je sve naša zemlja učinila u protekle nepune dvije godine »na sprovođenju u život odluka Konferencije u Helsinkiju«. Posebno je prikazao »gledišta i ocrtao ulogu SFRJ u toj aktivnosti«.

Upravnik Centra za političke studije u Institutu za međunarodnu politiku i privredu Ljubivoje Aćimović razmatra »Vojne vidove evropske bezbednosti«. To je analiza »koncepta međusobne povezanosti političkog i vojnog činioca u procesu popuštanja međunarodne zategnutosti«, dakako u prizmi Helsinške konferencije, odnosno različitih pristupa što su se u Helsinkiju očitovali oko uistinu najtežih pitanja — naoružavanja i razoružanja. Tekst analizira utvrđene oblike i mjere što se s tim gorućim problemima »hvataju u koštac« na temelju dosad polučeni rezultata u Evropi i na temelju budućih zadataka što se očekuju, a koje bi s više uspjeha trebao koncipirati beogradski sastanak.

Profesor Fakulteta političkih nauka u Zagrebu dr Radovan Vukadinović znalacki i ilustrativno prezentirao je političku nedjeljivost evropske, i ne samo evropske sigurnosti, stanjem odnosa na Mediteranu i opravdanim razlozima da se i oni »u duhu Helsinkija«, obuhvate kako evropskom (odnosno svjetskom) sigurnošću, tako i širokom suradnjom evropskih i mediteranskih zemalja i naroda. Odmah u knjizi nalazimo i sažeti prikaz »Dalekosežnog značaja Osimskog sporazuma«; taj sporazum između Jugoslavije i Italije kao najsvježiji primjer mediteransko-evropske suradnje, skinuvši breme povijesno teških, naslijeđenih odnosa, uzima se kao jedan od najvećih dometa izgradnje novih političkih i ekonomskih odnosa u Evropi u kratkom razdoblju nakon Helsinkija.

Predsjednik Republičke konferencije SSRN Slovenije Mitja Ribličić, autor prikaza, ističe odliku i kvalitetu novonastalog iskustva: »Osimski sporazum je uzor međunarodnog dogovora upravo zato što nije usmeren samo na rešavanje ostataka prošlosti I, što ne rešava samo stare nesporazume i sporove, već je prvenstveno usmeren prema budućnosti i stvaranju temelja za nove vizije međusobnih odnosa«.

Na probleme ekonomske suradnje u Evropi kroz prizmu postojećih odnosa, mogućnosti i sadašnjih relativno skromnih rezultata sa stajališta Završnog dokumenta približe se osvrnuo profesor Fakulteta političkih nauka u Zagrebu dr Vlatko Mileta, dok je predsjednik Privredne komore Jugoslavije Ilija Vakić taj isti kompleks »prikazao iz drugog ugla — sa stajališta doprinosa Jugoslavije ekonomskoj saradnji u Evropi«.

Slijede još četiri priloga: »Helsinški dokument i problemi prava čoveka« (autor: potpredsjednik Saveznog vijeća Skupštine SFRJ Bogdan Osolnik), »Saradnja Jugoslavije sa svetom u oblasti informacija« (autor: dr Vojta Mićović, glavni urednik »Komunist« za Srbiju), zatim »Ravnopravnost narodnosti u Jugoslaviji« (autor: potpredsjednik Republičke konferencije SSRN Makedonije Hilsen Ramadani) i »Ostvarivanje stavova Završnog dokumenta u oblasti migracija radnika« (autor: Svetozar Pepovski, predsjednik Saveznog komiteta za rad i zapošljavanje).

3.

Napose je značajan posljednji, treći dio knjige »Jugoslavija i evropska bezbednost i saradnja«. Tu se nalaze cjeloviti tekstovi i dokumenti, ponajprije Završni akt KESS-a, dokument Savezne konferencije SSRNJ o provođenju zaključaka KESS-a i dokument Predsjedništva SFRJ o ostvarivanju zaključaka iz Helsinkija i pripremama za beogradski sastanak.

Treba reći da je to prva publikacija u našoj zemlji koja donosi integralni tekst Završnog akta. On se sastoji, kao što je poznato, iz preambule i uvodnog dijela »Pitanja koja se tiču bezbednosti u Evropi«, zatim iz »Deklaracije o principima kojima se države-učesnice rukovode u svojim međusobnim odnosima« (10 poznatih principa), potom su »Pitanja koja se tiču ostvarivanja nekih napred navedenih principa«. Slijedi »Dokument o merama za jačanje poverenja i izvesnim vidovima bezbednosti i razoružanja«, »Saradnja u oblasti privrede, nauke i tehnike i ljudske sredine«, »Pitanja koja se tiču bezbednosti i saradnje u području Mediterana«, »Saradnja u humanitarnim i drugim oblastima« sa zaključnim dijelom Završnog dokumenta o »Kontinuitetu Konferencije«.

Tako, eto, imamo doista sadržajnu, korisnu i ozbiljnu publikaciju dokumentarne vrijednosti. Ona može dobro poslužiti u znanstvenom radu, pri studiju političkih znanosti, u proučavanju tekućih međunarodnih političkih, dijelom i ekonomskih odnosa. Osim toga, knjiga će poslužiti kao informacija radi upoznavanja naše i inozemne javnosti o udjelu i ulozi socijalističke samoupravne i nesvrstane Jugoslavije u kreiranju suvremenih međunarodnih odnosa na novim temeljima, nje-

nom zalaganju i aktivnosti za univerzalne principe mira, sigurnosti i suradnje ne samo u Evropi već u cijelom svijetu.

Josip Vuković

**Aktuell-Magazin,
Hamburg, 1975.**

Tehnologija se prečesto razmatra kao gola činjenica ekonomije, pa se tako zanemaruje, na štetu shvaćanja i poboljšanja uvjeta ljudskog življenja, ona njena suptilnija veza s drugim aspektima životnosti čovjeka, sa njegovim socijalnim ponašanjem, s problematikom političkog, kulturnog, psihološkog i drugog. Na tom planu boljeg uvida u stvari za preporuku je zbornik džepnog formata, izdan u tri knjižice mekog uveza, Aktuell-Magazina RO-RO-RO pod naslovom »Technologie und Politik« br. 1873, 1880 i 1942 iz 1975. godine. Naime, iako se po tom fenomenu naša civilizacija i naše doba učestalo nazivaju tehnološkim, neosporno pomanjkanje stručne literature o njemu nije samo značajka naše sredine. Po izdavanju kompletnijih radova o tom području zaostajemo, pa nam je »Moderna tehnologija i civilizacija« Charlesa Walkera još uvijek osnovna literatura, iako je tu prazninu donekle popunio »Marksizam u svetu« jednim svojim brojem. I u drugim se srediinama taj nedostatak popunjava pojedinačnim brojevima časopisa o problemima tehnologije (primjerice lani je »Revue Tiers-Monde« objavio broj pod naslovom »Le transfert de technologies«) isključivo, međutim, namijenjenim temama ekonomskog usmjerenja. Za razliku od tog pristupa, »Tehnologija i politika« Aktuell-Magazina razmatra niz višeznačnih aktualnih tema kao što su: kritika industrijskih sistema, rast, tehnološki transfer, probleme energije, industrijalizaciju nerazvijenih zemalja, ekološki kompleks, psihološke i socijalne probleme koji se javljaju zbog primjene tehnologije, kako u razvijenim zemljama,

tako i u zemljama u razvoju, probleme razvoja poljoprivrede i svjetske prehrambene krize, itd. Dijelom se radi o prijevodima radova objavljenih diljem svijeta. Zastupljeno je tridesetak pojedinačnih autora, redom stručnjaka u svojim područjima, te nekoliko grupnih radova. Pristup je interdisciplinaran. Zbog mnoštva tema bilo bi teško o svim doprinosima podrobno kritički progovoriti, pa ćemo se ograničiti na one, koji nam se čine osobito zanimljivim, ili pak indikativnim. Mislimo da nije izlišno posebno istaći kako je pristup tih autora veoma različit, pa iako ima među njima i marksista, zastupljena su gotovo sva idejna strujanja koja se mogu naći u zapadnom svijetu, pa i neka umjereno konzervativna, ali sva pažljivo uvijena u etikete dobrih namjera i progresističkih nastojanja.

Da naslov edicije (»Tehnologija i politika«) nije slučajno odabran, svjedoči i motto pod kojim je objavljena, a koji predstavlja stalnu dilemu suvremenog čovjeka prilikom pokušaja na tragu boljitka čovječanstva:

»Tehnološke odluke su političke odluke. Budući tehnološki zamah je budući politički zamah. Postaje li tehnički napredak političkim nazatkom?«

No, podimo redom:

U prvom broju iznesena je najprije kritika industrijskog sistema kroz rad poznatog Ivana Illicha »Pristup ka radikalnoj kritici industrijskog sistema« u kojoj, u svojoj već znanoj nam maniri, iznosi sukus vlastitih ideja, što ih je razradio u svojim već čuvenim esejističkim djelima o školskom i industrijskom sistemu, a koja su i kod nas prevedena.

Tekst Michaela Maccobyja pokušava odgovoriti na pitanje tko stvara nove tehnologije i zašto, da bi, u većem dijelu eseja, autor odgovorio i na jedno, po njegovom mišljenju još važnije pitanje, a to je: može li tehnologija biti humanija? Valja reći da je autor psiholog i psihoterapeut u Centru za političke studije u Washingtonu, a u svom članku govori o suvremenim uvjetima u Sjedinjenim Američkim Državama. O pitanju stvaraoce nove tehnologije kaže da su to uglavnom dvije osnovne potrebe, a to su potreba države za novim oružjem, a zatim traženje koncerna za maksimalnim profitom. Dakle, stvaranje novih tehnologija nije poticano na planu stvaranja čovječnijih životnih uvjeta, nego na planu centralizacije moći. Stoga se nužno po-

stavlja ono drugo pitanje o humanizaciji tehnologije. O tome kaže: »Pothvat mora početi na radnom mjestu, a zahtijeva političku borbu koju može poticati samo zahtjev izravno zainteresiranih ljudi«, te zaključuje: — »Tek kada radnici nauče da je radno mjesto moguće dati drugi oblik, i to prema krajnje povoljnim principima za individualizaciju i demokraciju, te za sigurnost i pravdu, znat će da je u njihovu interesu traženje da svi oblici tehnologije potiču njihov razvitak, a ne da ga koče«.

Slijedi članak Joachima Steffena, napisan baš za to izdanje, u kojem se autor zalaže za politiku tehničke kontrole, a Freimut Duve u svom članku iznosi koliko stoji Industrijski sistem, dakle govori o cijeni koju čovjek plaća.

Drugo poglavlje stavlja pod znak pitanja tehnički napredak. Ulrich Albrecht, profesor berlinskog Fakulteta političkih nauka, koji se inače bavi mirnodopskim i ratnim istraživanjima s povijesnog polazišta, u eseju »Tehnologija i društvo«, u kom polazeći također sa historijskog stajališta, traži odgovor na pitanje: zašto se neke od tehnologija u stanovitom trenutku povijesti prihvaćaju, a druge odbacuju, iako pridonose napretku? Navodeći radove Bernala i Marxa, kao i primjere iz poznate i manje poznate povijesti, ističe da je veza između tehničko-znanstvenog razvoja i društvene forme tješnja nego što se to inače misli, te da to nije uzročno-posljedični slijed.

Zabrinjavajući aspekt suvremenog razvoja jedne izuzetne tehnologije, kompjuterizaciju i stvaranje sistema datoteka, razmatra Gerd Hoffman publicist iz Kölna, koji u eseju »Građanin u banki podataka« upozorava na moguće zloupotrebe kontroliranog informacijskog sistema, te se zalaže za poduzimnije konkretnih zakonskih poteza za reguliranje postupaka u vezi s integriranim sistemima banaka podataka. Svu ozbiljnost problema koji nameće, uz svoj tehnički sklop, cijeli niz izuzetno važnih društvenih, pravnih, političkih, psiholoških i drugih pitanja, naglašava podnaslov »Tjeralica i informativno društvo«. Citirajući Maxa Bensea, koji je izjavio da presudan tehnički rezultat naše epohe nije atomska bomba već konstrukcija velikih računskih strojeva, autor smatra da je šezdesetih godina započela epohalna strukturalna promjena u »informativno društvo«, alarman-

tno stanje koje većinom nije jasno ni političarima, ni znanstvenicima, pa se građanin našao pred pitanjem narušavanja ustrojstva demokratskog društva, jer je banka podataka nešto mnogo više od elektronskog arhiva. Naime, integrirani informacijski sistem daje mogućnost da se u samo nekoliko vremenskih djelića o svakom građaninu izradi takozvani »profil ličnosti« s posljedicama o kojima se dosad jedva razmišljalo, pa je opasniji od tekuće vrpce, a djelotvorniji od nacističkog nadzora.

Slijedeći zanimljiv članak Kanadanina Michela Regniera prenesen je iz časopisa »L'espri«, a govori o mogućnosti drugačijeg uređenja grada na primjeru Bologne.

Posebno je poglavlje u tom broju posvećeno problemu tehnologije i takozvanog Trećeg svijeta. Indijac Surendra Patel, ekspert UNCTAD-a koji se bavi problemima novog međunarodnog ekonomskog poretka, inače rijetko optimističan u pogledu razvoja zemalja u razvoju, što potkrepljuje brojnim komparativnim studijama razvijenih i nedovoljno razvijenih zemalja, zagovarajući kolektivnu autonomiju zemalja u razvoju kao rješenje za razvoj tih zemalja, ovdje analizira cijenu zavisnosti o tehnologiji: »Iako je znanje prenosivo, ono ne cirkulira slobodno. Ono je poput Prometeja vezano tisućama lanaca uz pravo vlasništva onih osoba ili poduzeća koji čuvaju svoju tajnu kao svoje najveće blago. Izmjenjuje se samo uz određenu cijenu.« »Tržište tehnološkog znanja ... još je nesavršenije od tržišta proizvoda. Teško je izraziti brojkama stvarne troškove i cijenu.« Tu su direktni troškovi, koji otprilike odgovaraju veličini od 250% svote koju te države izdaju za istraživanja i razvoj, odnosno, 37% plaćanja dugova inozemstvu. Međutim, direktno troškove treba promatrati samo kao vršak sante leda, jer su skriveni, indirektni troškovi znatno veći. A tu su i ostali troškovi, koji uključuju ekonomistima dobro poznati izostali transfer. Prema najgrubljim procjenama, cijena zavisnosti o tehnologiji iznosi 2—4% nacionalnog dohotka zemalja u razvoju, tj. 6—12 milijardi dolara. Izdaci utrošeni za istraživanja i razvoj iznose samo desetinu do dvadesetinu tih troškova, navodi autor.

Slijedeći problem koji se tiče zemalja u razvoju je problematika tzv. »zelene revolucije«. Suradnici radničkog udruženja za zaštitu ljud-

ske okoline Sveučilišta u Heidelbergu zastupljeni su studijom »Ideološka kritika zelene revolucije — put do tehnološke alternative«. Vrlo opsežno analiziraju koncept i uspjeh zelene revolucije, njene granice, odnosno društveno-ekonomski neuspjeh, ekonomske mjere, socijalnu politiku i politiku podjele, ekološki neuspjeh, da bi na kraju raščlanili ideologiju razvoja ekonomski i ekološki, te se, razmatrajući ekologiju kao zanemarenu dimenziju, zalažu za prilagodenu tehnologiju, kako za zemlje u razvoju, tako i za industrijske zemlje, jer sadašnja tehnika nije prilagođena integralnoj humano-ekološkoj stabilnosti, a bila bi, i to tek onda, kada bi se potčinila uvjetima zdrave ekološke poljoprivrede. O tome ovisi, smatraju oni, hoće li civilizirani čovjek preživjeti.

Prvi članak druge knjige je »Znanstvenik kao radnik« poznatog francuskog marksiste André Gorza, autora u nas dobro poznate knjige »Tegobni socijalizam«. U čemu je bit onoga što iznosi Gorz? Znanje je privilegija, pa je znanstvenik ne vješt ili stručan čovjek, već čovjek s određenim položajem u društvu. Znanstveno je ono znanje i sposobnosti koje je sistematizirano i uključeno u akademsku kulturu vladajuće klase, a neznanstveno je ono što pripada narodnoj kulturi i samouku je. Jaz se odražava u semantičkom raskidu stručnjaka od svakodnevnog govora. Osim toga, specijalizacija rasparčava znanje koje postaje beskorisno. »Situacija je tim zamršenija što su intelektualni radnici istodobno i korisnici i žrtve klasne prirode znanosti Zapada, te u nje ugrađene društvene podjele rada.« — I dalje — »istraživanje ... napreduje u suradnji, u stalnoj razmjeni informacija između stručnjaka i nestručnjaka. Ove osnovne principe treba shvatiti radikalnim opozivom temeljnih vrednota kapitalističkog društva. Njihov smisao je da je najbolje ono što je svima dostupno ... Komunistička kultura temelji se na principu da je ono što je dobro za sve nas najbolje i za svakog pojedinca. Ukoliko se taj princip ne primijeni na svim područjima, uključujući i područje znanosti i spoznaje, ne može biti besklasnog društva«, zaključuje Gorz. Dakle, očito je da se radi o razmišljanju na planu socijalnih implikacija tehnologije, što je česta preokupacija francuskih mislilaca marksističke orijentacije (spomenimo samo Nicosu Poulantzasu).

U nastavku iznošenja mogućih aspekata problematike vezane uz tehnologiju i njenu vezu i odnos sa svekolikom društvenom zbiljom, tiskana je teoretska studija poznatog američkog profesora politologije sa sveučilišta u Harvardu Karla Deutscha pod simptomatičnim naslovom: »Revolucija propalih očekivanja«. On smatra da tu revoluciju (čitaj: kapitalizam) treba obraniti u ime ljudske sloge, istinskog ujedinjenja čovječanstva. Dovodi u vezu međuovisnost u svjetskim razmjerima, nejednakost, ograničeni rast, te pokušava pronaći neke od političkih posljedica svega toga, ali na razini tipičnog američkog pozivanja na kolekciju već poznatih vrijednosnih i praktičnih rješenja, doduše, ne lišenih ljudskosti, kao ni dobrih namjera, ali bez čvrste osnove kako na teoretskom, tako i na praktičnom planu. Nalme, razmatrajući nužnost i mogućnost novog i drugačijeg postavljanja prema svijetu i čovječjem životu u njemu, zaključuje da ljudska vrsta mora prihvatiti neophodnost smanjenja svojih težnji, a to će praktički reći: u ime čovječnosti treba odstupiti od klasičnih kapitalističkih ciljeva. Kako? »Da bismo se sada i idućih godina očuvali od srčanja u ... katastrofu, treba poduzeti slijedeće mjere: stvoriti nacionalne i internacionalne zalihe, stvoriti međunarodni sistem čuvanja zaliha prehrambenih proizvoda i pogonskog materijala, stvoriti nove obradive površine, poboljšati tehnologiju, proizvesti nove materijale i energiju, reorijentirati se na lakše, a ipak visoko razvijeno oruđe, ... da bi se na taj način dobilo na vremenu što je čovječanstvu potrebno, da se istinski ujedini, kako bi moglo živjeti zajednički u dobru i zlu, u bogatstvu i u siromaštvu — u ljudskoj slozi.« Ideološke premise tu su jasne, i ne razlikuju se mnogo od tradicionalnih religioznih zagarovanja. No unatoč tim krajnjim zaključcima, te premda je Deutsch tipičan predstavnik američke politologije i političke sociologije, u studiji ipak pokazuje širi uvid u aktualnu međunarodnu problematiku.

Naredna tema na koju bismo se osvrnuli je zanimljiva kritička studija američkog znanstvenika Vicenta Navarroa, koji na vrlo kritičan način analizira neke teze iznesene u knjizi koja je pobudila znatno zanimanje u svijetu (radi se o »Medicinskoj Nemezis« Ivana Illicha), te ujedno analizira značajke shvaćanja industrijalizma kao ideologije, smještajući ga u njegove prave odrednice: problematiku kapitalističke proizvodnje. Autorova ori-

jentacija je čista. On kaže da je jedno od glavnih obilježja industrijalizma kao ideologije to što su podjednaki zahtjevi proizvodnje u tehnološkom procesu i u industrijskim organizacijama najvažnije determinante prirode i oblika zapadnih razvijenih društava, što znači industrijaliziranih društava. Stoga zaključuje: »Illicha, čiji je stil radikalniji, a sadržaj vrlo konzervativan, na veliko će pokazivati kao učitelja koji daje recept za ozdravljenje. U ovom današnjem vremenu, kada su krize naših društava u porastu, propagirat će se rješenje kroz promjene u stilu života, nasuprot političkim promjenama«.

U drugom dijelu ove knjige prenosi se diskusija sovjetskih i istočnonjemačkih autora o tome postoje li granice rasta u komunizmu. Budući da se radi o materijalu koji je objavljen u Voprosil filozofii, a datira iz 1972. god., ovom se prilikom nećemo na to osvrnuti, tim više što je o toj problematici u nas objavljeno više kritičkih prikaza i osvrta na stavove Rimskog kluba.

U trećoj knjizi objavljene su najprije tri različite studije o novim vidovima razvoja svijeta, njegove privrede i primjene tehnologije, a u drugom je dijelu riječ o svjetskoj prehrambenoj krizi i poljoprivrednoj politici. Pođimo redom:

Esejef »Granice rasta — granice slobode?« filozof Johano Strasser, znanstveni suradnik Međunarodnog instituta za društvena istraživanja iz Amsterdama, pokušava odgovoriti na neke od dilema koje se javljaju u toku suvremenog razvoja globalnog društva.

Umjerenost i tek s otklonom u lijevo progovara o dilemama kapitalizma i poznatih granica rasta, o putovima kojima vode, te o tome da li se u modernom demokratskom društvu pojavljuju kao granice slobode, dakle, kao ograničenje ljudskog djelovanja. Opširno i detaljno analizira pojedina gledišta o demokraciji, njenim mehanizmima i razvoju do današnjih dana, ali je najzanimljiviji dio koji se odnosi na sadašnju situaciju. Autorova ideja vodilja je da granice rasta nisu granice slobode, ali su zato granice kapitalizma. Time se nadovezuje na neka od marksističkih mišljenja i na Marxovu kritiku otuđenja. Rješenje vidi u drugačijem organiziranju visoko razvijenih industrijskih društava, te smatra da je u strateškom pogledu od izuzetnog značaja razvoj socijal-demokracije, povezane sa sindikatima, ka stvaranju demokratskog socijalističkog po-

kreća sa tradicijom internacionalizma, koji treba da se suprotstavi ekološkom izazovu. Tekst Charlesa Levinsona »Što znači ova kriza?« govori o nekim pokazateljima, kako brojčanim, tako i društvenim, o prelasku stagflacije u recesiju rasta, dok tekst Edith Brown-Weiss govori o slabo poznatoj metodologiji i tehnologiji manipuliranja vremenskim prilikama na zemlji kao oružjem, što stvara realnu opasnost i strahovanje od nečovječnog iskorištavanja. Američki politolog, profesorica sa Princeton University, u svom radu iznosi što bi trebalo poduzeti da ne dođe do takve neželjene primjene ljudskog znanja o prirodnim pojavama u nemirnodopske svrhe.

Završni dio treće knjžice ovog zanimljivog i dobrodošlog izdanja bavi se problemima vezanim uz glad, prehranu, proizvodnju hrane, te, dakako, poljoprivredu. Tu je kompletan tekst studije Transnacionalnog instituta za političke studije iz Washingtona, pripremljene za konferenciju Ujedinjenih naroda o ishrani, hrani i gladi u svijetu. Studija je podijeljena u tri dijela: određivanje svjetske prehrambene situacije u sadašnjosti i u budućnosti, analiza stacionarnih strategija i njihovih posljedica, te buduće strategije koje bi mogle riješiti sadašnju akutnu aktualnu situaciju prehrane svjetskog stanovništva.

Na planu novih rješenja i traženja mogućnosti za bolje sutra još su dva teksta, po našoj ocjeni vrijedna pažnje. To je esej Ursa Heierlija, znanstvenog suradnika Latinskoameričkog instituta Visoke škole Sent Gallen, »Energetska kriza i decentralizacija«. Iako mu rad djeluje utopistički, naime, mimo je svih suvremenih orijentacija (za koje ne mislimo da su dobre), njegovo mišljenje nije bez zdrave osnove: rješenje energetske krize vidi u sveukupnoj decentralizaciji ljudskog života — gotovo u starogrčkom smislu, što je, kako vjeruje, osobito važno za zemlje u razvoju, koje danas troše vrlo malo energije, a ni u buduću neće imati mogućnosti da tu potrošnju znatnije povećaju. Zato bi trebale već sada, a ne sa zakašnjenjem kao razvijeni Zapadni svijet, pronaći optimalnija rješenja od dosadašnjih. Zaključuje: »Za kriterij efijencije narodne privrede neće se više moći uzimati samo društveni brutto proizvod, jer on ne samo da neprecizno proračunava dohodak već i zanemaruje upotrebljena ulaganja. Energija kao alfa i omega privrede postat će u novim kriterijima, najvažnija jedinica mjere«. Međutim, njegovo stajalište o

takozvanoj srednjoj tehnologiji kao primjere-
noj siromašnim zemljama, a koje je svojedobno
uveo Schumacher, smatramo neosnovanim; tehnologija
ne može riješiti probleme zemljoradnje. Osim
svojinskih odnosa i političkih odluka ne smije se
zanemariti ni zatečeno stanje, a ni činjenica da
nikakav razvoj ne može biti nametnut silom. Isto
je tako bespredmetno govoriti o uvođenju
tehnologije koja je na pola puta između
tradicionalnih i suvremenih tehnika. Ideja
Londonske grupe ima sve primjese kolonizatorskog
gledanja, a podsjeća i na neke od Gandijevih
vjersko-tradicionalističkih pokušaja stvaranja
male privrede u Indiji. Heierli se oduševljava
kineskim primjerima, ali zaboravlja da se u
Kini radi o političkoj potrebi za mobilizacijom
masa i stvaranju pune zaposlenosti, a ne o
izboru adekvatne tehnologije.

Spomenuli bismo još tekst švedskog profesora
sociologije na sveučilištu u Lundu Joachima
Israela »Poljoprivreda i utrošak energije«, koji
uz mnogo brojčanih pokazatelja govori o
razlikama poljodjelstva i stočarstva, te o
suvremenoj tehnologiji koja zahtijeva velik
utrošak energije, a zatim se mnogo te energije
gubi u nepovrat.

Ovaj zbornik radova različitih specijalista
pridonosi boljem uvidu u sveukupnost fenomena
tehnologije, te razumijevanju njene povezanosti
s politikom i općedruštvenim kretanjima, a
takav pregled dobro dolazi svakome koga
zanimaju problemi razvoja suvremenih
društava, bila ona razvijena ili ne, služila nam
za primjer, ili za učenje na greškama.

Branka Balkovac-Kereškenji